

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Bakalářská práce

František Fišer

Friedrich Leitenberger

Friedrich Leitenberger

Praha 2017

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Jan Županič, Ph.D.

Na tomto místě si dovoluji poděkovat svému vedoucímu práce prof. PhDr. Janu Županičovi, Ph.D. za odborné rady a připomínky k této mé práci. Můj velký dík patří také manželům Heleně a Divišovi Czerninovým, kteří mi při shánění potřebných pramenů ochotně pomohli. V neposlední řadě děkuji svým rodičům za průběžnou podporu během psaní této práce.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval veškeré použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Jičíně dne 29. května 2017

.....

František Fišer

Abstrakt

Tato práce je pokusem o přiblížení osobnosti Friedricha Leitenbergera (1837–1899), velkopodnikatele, šlechtice, politika, mecenáše, muže dnes nepříliš známého, leč ve své době dosti významného. Nejprve je stručně představena rodina Leitenbergerů a počátky jejího podnikání v textilním průmyslu. Následně je již prostor dán Friedrichu Leitenbergerovi. V rámci jeho podnikatelského působení je pozornost věnována jak jeho vztahu vůči zaměstnancům, tak významným událostem v podniku, včetně účasti na světových výstavách. Právě v souvislosti s pařížskou, resp. vídeňskou světovou výstavou je pojednáno i o Leitenbergerově povýšení do stavu rytířského, resp. stavu svobodných pánů. Stranou badatelského zájmu nezůstala ani Leitenbergerova aktivita politická – jeho působení v Českém zemském sněmu a v Rakouské říšské radě – a činnost spolková. Velká pozornost je věnována jeho životu ve Vídni, kde spolu se svou ženou provozoval společenský salon, v němž se scházeli významní státníci a jím podporovaní umělci. Opominut nezůstal ani Leitenbergerův soukromý život. Na závěr je v krátkosti nastíněn i osud jeho potomků.

Klíčová slova

Rakousko, šlechta, ekonomika, textilní průmysl, liberalismus, politika, Ringstrasse

Abstract

This work is an attempt to bring the personality of Friedrich Leitenberger (1837–1899), a great entrepreneur, a nobleman, a politician, a patron, a man not very well known today, but in his time quite significant. First, the history of the Leitenberger family and the beginnings of their business in the textile industry are briefly introduced. Subsequently, space is devoted to Friedrich Leitenberger. Within his business activities, attention is paid to both his relationship with employees and important events in the company, including his participation in world exhibitions. Especially in relation to the Paris and the Vienna International Exhibition, Leitenberger's promotion to the class of knights and class of barons is mentioned. The Leitenberger political activity – his activities in the Bohemian Diet and in the Austrian Imperial Council – and the associational activity became also an important part of the research interests. A great deal of attention is devoted to his life in Vienna, where he and his wife hosted a social salon where important statesmen and artists supported by him met. Leitenberger's private life was not left out. Finally, the fate of his offspring is briefly outlined.

Keywords

Austria, Nobility, Economy, Textile industry, Liberalism, Politics, Ringstrasse

OBSAH

1. ÚVOD	8
2. PRŮMYSLNICKÝ ROD LEITENBERGERŮ	11
2.1. Počátky rodu	11
2.2. Johann Josef Leitenberger	11
2.3. Kosmonosko-josefodolská textilní továrna.....	13
3. FRIEDRICH ML. LEITENBERGER.....	16
3.1. Raná léta života	16
3.2. Převzetí rodinného podniku	16
4. TOVÁRNA ZA ÉRY FRIEDRICHA LEITENBERGERA	18
4.1. Technické zázemí.....	18
4.2. Sociální politika vůči zaměstnancům.....	20
4.3. Expanze podniku.....	22
4.4. Návštěva arcivévody Rudolfa v Josefově Dole	23
4.5. Jubilejní podpůrný fond císaře Františka Josefa	24
5. EVROPSKÉ VÝSTAVY A LEITENBERGEROVA OCENĚNÍ.....	27
5.1. Světová výstava v Londýně	27
5.2. Rytířský kříž Řádu Františka Josefa	27
5.3. Světová výstava v Paříži a rytířský titul.....	28
5.4. Světová výstava ve Vídni.....	29
5.5. Povýšení do stavu svobodných pánů	31
5.6. Zemská výstava v Terstu.....	32
6. POLITICKÁ AKTIVITA.....	33
6.1. Poslanec Českého zemského sněmu	33
6.2. Delegát Českého zemského sněmu v Poslanecké sněmovně.....	34
6.3. Člen Panské sněmovny	36

7. SOUKROMÝ ŽIVOT	38
7.1. Život mladého muže.....	38
7.2. Rodina Schlosserových	38
7.3. Stav manželský.....	39
7.4. Vila v Josefově Dole	40
7.5. Bad Ischl.....	41
8. ŽIVOT VE VÍDNI.....	43
8.1. Vídeňské rezidence	43
8.2. Salon Leitenbergerových	44
8.3. Podporovatel spolků.....	46
8.4. Zakladatelská činnost.....	48
9. NA SKLONKU ŽIVOTA	50
10. OSUDY POTOMKŮ	53
10.1. Franz Leitenberger	53
10.2. Friedrich nejml. Leitenberger.....	53
11. ZÁVĚR.....	56
12. SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ	58
13. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	61
14. SEZNAM PŘÍLOH	64

1. ÚVOD

Směřování dějin a jejich vývoj určují z podstatné části lidé. Někteří více, jiní méně. Někteří lidé jsou vzpomínáni po staletí, další se sami snaží být neznámými již za svého života, jiní jsou zapomenuti neprávem. Právě jednomu takovému v Čechách nepříliš známému, nedoceněnému jedinci, jehož jméno je Friedrich Leitenberger¹, se věnuje tato bakalářská práce. Nabízí se otázka proč zrovna jemu? Byl natolik významný, aby se o něm mluvilo a byly psány jeho biografie? Přispěl nějak výrazně ke zlepšení života společnosti? Na tyto otázky je možné odpovědět až po seznámení se s jeho životem a konáním.

V české odborné literatuře zatím téměř nikdo vyjma Jiřího Vlčka (VLČEK, Jiří. *Kartounky*) nevěnoval osobě Friedricha Leitenbergera patřičnou pozornost. V německy mluvících zemích bylo vydáno několik biografických statí v rámci publikací encyklopedického typu (např. SEIBT, Ferdinand (Hg.). *Lebensbilder zur Geschichte der böhmischer Länder* nebo *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*). V osmdesátých letech byla vlastním nákladem Leitenbergerových potomků vydána jeho biografie (LORBER, Kurt. *Friedrich von Leitenberger. Eine Biographie*), bohužel ve velmi malém nákladu a dnes je tato kniha téměř nedostupná.

Tato práce je koncipována vedle úvodu a závěru do devíti kapitol, jež jsou členěny dále do podkapitol. První kapitola pojednává o prostředí, z něhož Friedrich Leitenberger vzešel, o historii rodiny a o počátcích a vývoji rodinného podnikání v oblasti textilnictví. Ve druhé kapitole je už pozornost věnována Friedrichu Leitenbergerovi, jeho narození, studiím na gymnáziu a vysokých školách, jeho cestování po Evropě a nakonec i převzetí rodinného podniku. Třetí kapitola má za cíl přiblížit fungování kosmonosko-josefodolské textilní továrny v době, kdy ji vedl Friedrich Leitenberger. Všímá si jak strojového vybavení továrny, tak i otázky sociálních a finančních podmínek zaměstnanců. Leitenbergerova podpůrná nadace je zde komparována s podobnou nadací podnikatele Hermanna Graba. Čtvrtá kapitola zachycuje Friedricha Leitenbergera coby účastníka světových výstav. Souvisejícím tématem, které je rovněž v této kapitole postihnuto, jsou Leitenbergerovy nobilitace jako zásluhy za příkladnou prezentaci rakouského textilního průmyslu, resp. za pomoc při organizaci vídeňské výstavy. Tématem páté kapitoly je Leitenbergerův politický život. Rekonstruována je jak jeho aktivita v Českém zemském sněmu, tak i v Poslanecké a Panské sněmovně Rakouské říšské rady. Šestá kapitola se snaží přiblížit Leitenbergerův soukromý život – jeho manželství, rodinu, bydlení,

¹ V textu se zpravidla používá forma jména Friedrich Leitenberger, bez dalších křestních jmen a bez získaných šlechtických titulů.

odpočinek. Její součástí je i krátký vhléd do rodiny Leitenbergerovy manželky Heleny Schlosserové. V sedmé kapitole je středem pozornosti Leitenberger jako provozovatel společenského salonu, mecenáš umělců a zakladatel hospodářských organizací a kulturních spolků. Poslední dvě kapitoly se věnují poslední fázi života Friedricha Leitenbergera, resp. jeho potomkům a osudu jeho majetku.

Důležitým pramenem, ze kterého se vycházelo, byl pamětní spis ke století fungování Leitenbergerovského textilního podniku, který v roce 1893 sepsal historik a Leitenbergerův známý Hermann Hallwich (HALLWICH, Hermann. *Firma Franz Leitenberger: 1793 * 1893: Eine Denkschrift*). Na základě tohoto spisu byla vytvořena základní struktura kapitol týkajících se Leitenbergerova textilního podnikání, která pak byla výrazně doplněna o další poznatky získané především ze studia archivních pramenů.

Jako stěžejní archivní pramen posloužil bývalý podnikový archiv někdejší firmy Cosmanos, dnes uložený ve Státním oblastním archivu Praha pod názvem *Cosmanos, a.s. Josefův Důl*. Jak se předpokládalo, tento dosti rozsáhlý fond obsahoval mnohé dokumenty z doby Friedricha Leitenbergera, týkající se provozu továrny, výstavby vlečky, zaměstnanců, zřízení nemocenské, podpůrné a penzijní pokladny, založení školy, vzniku podpůrné nadace, korespondence s institucemi. Ve fondu byla nalezena i bohatá dokumentace ke stavbě a interiérovému vybavení josefodolské podnikové vily, stejně tak i velké množství fotografií továrního provozu. Oproti očekávání se ve fondu nacházelo jen minimum dokumentů týkajících se Leitenbergerovského dominia v Lysé nad Labem (dokumenty se nenacházely ani ve fondu *VS Benátky nad Jizerou - Lysá nad Labem*²).

Dalšími prameny, ze kterých se vycházelo, byl fond *Cosmanos, spojené továrny textilní a tiskárny látek, Josefův Důl u Kosmonos – Leitenberger Franz (1793–1904)*, uložený v Archivu Národního technického muzea, který vedle méně významných jednotlivostí obsahoval i zobrazení továrny a portréty jejích majitelů. Pouze doplňující přínos měl archiv autora³, ze kterého byly především použity ukázky bavlněné produkce z josefodolské firmy.

Jako hlavní zdroje informací pro podchycení Leitenbergerovy účasti na světových výstavách v zahraničí byly využity oficiální výstavní katalogy a závěrečné zprávy o konání výstav. V případě vídeňské světové výstavy byly informace získány rešerší v periodiku *Wiener Weltausstellungs-Zeitung*. Popis Leitenbergerových nobilitací se zakládá na

² Velkostatky byly sloučeny v roce 1905.

³ Konkrétně pozůstalost po rodině Rankových, jejíž členové byli zaměstnanci v Leitenbergerově podniku. Johann Heinrich Rank (1779–1832) přišel do továrny jako odborník z Bavorska; jeho syn Karl působící při vídeňské pobočce sepsal v devadesáti letech své paměti.

materiálech dochovaných po rakouské státní správě (Allgemeines Verwaltungsarchiv Wien, fond Adelsarchiv, Friedrich Josef Leitenberger).

Pro rekonstrukci Leitenbergerovy aktivity v politických institucích byly zásadní stenografické protokoly ze zasedání těchto orgánů. Tyto protokoly jsou v plném rozsahu dostupné v digitální knihovně Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, resp. Rakouské národní knihovny.

Významným pramenem pro poznání Leitenbergerových vídeňských poměrů byl soupis inventáře paláce Leitenbergerů pořízený v roce 1933 pro aukční prodej pozůstalosti po Heleně Leitenbergerové. Neméně nápomocným byl i katalog k výstavě *Klimt und die Ringstrasse*, který obsahoval nejen stručné nastínění Leitenbergerových styků s umělci a jeho zakladatelské počiny, ale také obrazové přílohy zachycující předměty, které byly na výstavu zapůjčeny ze soukromého vlastnictví.

Posledním významnějším pramenem, který byl při sepisování biografie Friedricha Leitenbergera využit, byla tehdejší periodika, která jsou dostupná v digitální knihovně Rakouské národní knihovny.

2. PRŮMYSLNICKÝ ROD LEITENBERGERŮ

2.1. Počátky rodu

Historie rodu Leitenbergerů se začíná psát v polovině 17. století,⁴ kdy se rodina Litohorských, barvířů a měšťanů z Telče,⁵ stěhuje do jazykově německého prostředí severních Čech, konkrétně do Levína,⁶ a mění si příjmení do formy německé – na Leitenberger.⁷ Už od 17. století se jednalo o rod s tradicí barvířského řemesla. Rodinnou tradici zachoval i Johann Josef Leitenberger, který je považován za zakladatele průmyslové dynastie Leitenbergerů.⁸

2.2. Johann Josef Leitenberger

Johann Josef Leitenberger se narodil 27. března 1730 v severočeském Levíně rodičům Franzovi a Marii Elisabeth Leitenbergerovým.⁹ Po ukončení učňovských let v barvířské dílně svého otce se ve věku dvaceti let vykoupil z poddanství a vydal se na čtyřletý „vandř“ po Evropě. Při svých pracovních toulkách zavítal nejen do zemí Habsburské monarchie (Dolní Rakousy, Tyrolsko, Štýrsko, Korutany, Uhry, Morava), ale také do německých států (Horní Falce, Švábska, Bavorska) a do Švýcarska. Nejdéle pobýval v Augsburgu, který byl považován za centrum evropského potiskování látek, v dílně Johanna Heinricha Schüleho.¹⁰ Tam získal mnohé zkušenosti, které později upotřebil ve svém vlastním podnikání, a to jak z hlediska vedení manufaktury, tak i z hlediska nových technologií práce – v Augsburgu měl možnost seznámit se s technikou barvení látek mořenou barvířskou¹¹ a s technologií modrotisku.¹²

Zatímco byl Johann Josef za hranicemi rodné země, doma v Levíně čp. 52¹³ došlo k podstatným změnám. Otec předal rodinnou dílnu nejstaršímu ze tří synů, Franzovi Leitenbergerovi,¹⁴ který byl tak jako prostřední Johann Josef vyučeným barvířem.

⁴ Přesné datum není známo. Literatura udává odlišné údaje – od konce 16. století do konce 17. století.

⁵ HALLWICH. *Denkschrift*, s. 42; RIEGER. *Slovník naučný*, s. 1214.

⁶ HALLWICH. *Denkschrift*, s. 40.

⁷ Původní verze překladu je Leidenberger – tato forma příjmení byla během času pozměněna do ustálené verze Leitenberger. Dle rodinné kroniky za změnou souhlásky v příjmení stojí Ignác Leitenberger (1731–1809), jezuita, kterému původní verze příjmení, Leidenberger, zněla příliš smutně. HALLWICH. *Denkschrift*, s. 42.

⁸ HALLWICH. *Denkschrift*, s. 41.

⁹ Sbírka matrik SOA Litoměřice, farní úřad Levín, sign. 90/1, matrika narozených 1686–1746, pagina 169.

¹⁰ HALLWICH. *Denkschrift*, s. 45–46.

¹¹ Mořena barvířská, německy der Krapp nebo der Färberkrapp.

¹² VLČEK. *Kartounky*, s. 14.

¹³ Dům byl ještě v 19. století zvaný „Stará barvírna“. HALLWICH. *Denkschrift*, s. 49.

¹⁴ Franz Leitenberger (1727–?), bratr Johanna Josefa Leitenbergera.

Nejmladší z bratří, Ignaz,¹⁵ člen Tovaryšstva Ježíšova,¹⁶ v tu dobu získal titul doktora bohosloví na pražské universitě a byl vyslán na misijní cestu do střední Ameriky.¹⁷

Johannu Josefovi, zatím nezaopatřenému synovi, vybral otec dráhu mydláře v blízkých Verneřicích.¹⁸ Johann Josef se rozhodnutí otce nevzpíral, neznámému řemeslu se ale musel učit od nuly. Dlouho však u mydlářiny nezůstal. Ve Verneřicích se seznámil s Marií Elisabeth Reitländerovou,¹⁹ jediným dítětem majitele tamější barvířské dílny, a v roce 1759 si ji vzal za ženu. Následně nastoupil do podniku svého tchána a snažil se prosadit nové postupy, kterým se naučil během svého tovaryšského putování. Plně se mu to podařilo až v roce 1764, kdy od svého tchána provoz podniku zcela převzal.²⁰ Zavedením nových strojů a technik se zvýšila kvalita výrobků, zároveň se zvýšila i poptávka po nich. Dílna zakrátko produkci látek kapacitně nezvládala, a proto Johann Josef Leitenberger založil roku 1770 novou tkalcovnu a novou barvírnu látek. Vzhledem k tomu, že obsluha manufakturních strojů si žádala dělníky kvalifikované, pozval si do Čech mnohé odborníky z Německa a Švýcarska. Přízi pro tkaní mu zajišťovala jeho přádelna zřízená v Týnském dvoře na Starém Městě v Praze, první svého druhu v Čechách;²¹ brzy však tento jediný zdroj nestačil, a tak byly zřízeny přádelny další.²²

Při Leitenbergerovi se však nedrželo jen štěstí. Roku 1774 zachvátil Verneřice ničivý požár, který pohltil i před několika lety založené tkalcovské a barvířské dílny. Johann Josef se nenechal nepřízní osudu odradit a zřídil manufakturu novou, technicky zdaleka předbíhající konkurenční podniky.²³

Založením mnoha přádelen dodávajících do Verneřic přízi pro tkaní se ukázalo, že verneřická tkalcovna nestíhá dodaný materiál zpracovávat a ten se hromadí. Navíc ve Verneřicích nebyl pro proces barvení dostatečný zdroj vody. Proto Johann Josef zakoupil bývalý jezuitský dvůr Zelená Ves u Úštěku a nechal jej upravit pro potřeby bělidla a barvírny. Pořídil také dvůr u Zákup, později nazvaný Nové Zákupy, který byl rovněž upraven pro manufakturní využití. Vedením podniku v Nových Zákupích byli pověřeni synové Johanna Josefa, Franz a Ignaz, a celý rodinný podnik získal název *Josef*

¹⁵ Ignaz Leitenberger SJ (1731–1809), bratr Johanna Josefa Leitenbergera.

¹⁶ Jezuitům patřilo v letech 1623–1773 panství Liběšice–Úštěk, ve kterém leží obec Levín.

¹⁷ HALLWICH. *Denkschrift*, s. 47n.

¹⁸ Jeho otec vlastnil ve Verneřicích polovinu domu s právem mydlářského řemesla. HALLWICH. *Denkschrift*, s. 48.

¹⁹ Maria Elisabeth Reitländerová (1739–1779).

²⁰ VLČEK. *Kartounky*, s. 14.

²¹ HALLWICH. *Denkschrift*, s. 52.

²² Další přádelny dodávající do Verneřic přízi sídlily v Mnichově Hradišti, Velvarech, Rakovníku, Hoštce, Bílině, Chomutově, Klášterci nad Ohří a v dalších městech. HALLWICH. *Denkschrift*, s. 52.

²³ Tisk byl možný v několika barvách, což konkurenční tiskařské kartounky hraběte Kinského (ve Sloupu) a hraběte Bolzy (v Josefodole) nedokázaly. VLČEK. *Kartounky*, s. 17.

Leitenberger und Söhne.²⁴ K rozšiřování podniku do dalších měst výrazně napomohlo i získání privilegia nazývat firmu *c. k. privilegiovaná továrna (k. k. privilegierte Fabrik)* skrze dvorský dekret vydaný 7. prosince 1792.²⁵

2.3. Kosmonosko-josefodolská textilní továrna

Expanze podniku vrcholila v 90. letech 18. století, kdy 18. ledna 1793 odkoupil Johann Josef Leitenberger od hraběnky Johanny z Mirbachu²⁶ c. k. privilegiovanou továrnu na potisk kartonu a kartounu²⁷ s provozy v Kosmonosích a Josefově Dole.²⁸ Po této koupi se rodinný podnik Leitenbergerů mohl právem považovat za největší textilní závod celého rakouského mocnářství.²⁹

Zvládnout správu takového impéria nebylo jistě jednoduché, proto se „otec zakladatel“ Johann Josef Leitenberger rozhodl, že firma bude rozdělena. Továrna kosmonosko-josefodolská připadla staršímu synovi Franzovi, mladší Ignaz dostal podnik v Nových Zákupích a Johann Josef si ponechal původní verneřickou tkalcovnu.³⁰ Budoucnost rozdělené firmy ale nebyla světlá. Po šedesáti letech zůstala v držení rodiny jen kartounka v Kosmonosích – Josefově Dole. Právě té bude následně věnována pozornost.

Pár let po osamostatnění byla kosmonosko-josefodolská textilní továrna dále rozšířena koupí budovy bývalého piaristického kláštera v Kosmonosích.³¹ Zde byla zřízena tkalcovna a v dalším roce ještě mechanická přádelna anglického typu.³² Podnik se tak stal na dodavatelích příze či tkaniny zcela nezávislý.

V posledních letech 18. století se Franz Leitenberger spojil s Augustinem Starkem, svým švagrem,³³ kterého přijal za společníka. Zároveň do funkce hlavního chemika

²⁴ HALLWICH. *Denkschrift*, s. 56.

²⁵ VLČEK. *Kartounky*, s. 18.

²⁶ Johanna z Martinic (1732–1804), v prvním manželství provdána za Josefa hraběte de Bolzo, zakladatele kosmonoské manufaktury, v druhém manželství za Friedricha Gottharda hraběte Mirbach-Kosmanos.

²⁷ Oficiálním německým názvem *K. k. privilegierte Zitz- und Kattunfabrik*. Karton (der Zitz) je tuhý papír, kartoun (der Kattun) je druh bavlněné látky. SVÁROVSKÝ. *Textilní průmysl v Mladé Boleslavi*, s. 2 uvádí český název *C. k. továrna na kaliko a kartoun*. Kaliko je druh bavlněné tkaniny.

²⁸ Textilku založil Josef hrabě de Bolzo v roce 1763. Nejprve sídlila v budově pro ten účel postavené na kosmonoském náměstí, později, když už prostorově nevyhovovala, založil hrabě de Bolzo poblíž Kosmonos tovární ves nazvanou jeho jménem – Josefthal, česky Josefodol či Josefův Důl (<http://www.obec-josefuvdul.cz/historie/ds-50/pl=52&archiv=2>).

²⁹ VLČEK. *Kartounky*, s. 18.

³⁰ Korporace se rozdělila na firmy: ve Verneřicích *Josef Leitenberger*, v Nových Zákupích *Josef Leitenberger und Sohn Ignaz* a v Kosmonosích *Josef Leitenberger und Sohn Franz*. HALLWICH. *Denkschrift*, s. 61.

³¹ Budovu Leitenberger odkoupil od Friedricha hraběte Mirbacha 1. 8. 1797.

³² OTRUBA. *Die Familie Leitenberger*, s. 101.

³³ Augustin Starke (†1806) měl za ženu Františkovu sestru Alžbětu Leitenbergerovou.

továrny zaměstnal Karla Augusta Neumanna.³⁴ Spolupráce mezi společníky však nefungovala, a tak Starke ze společnosti odešel a založil si vlastní kartounku v Mimoni.³⁵ Po úmrtí Johanna Josefa Leitenbergera v roce 1802 firma změnila svůj název na *Franz Leitenberger*, proslavila se ale spíše pod značkou *Cosmanos*.³⁶ Hodnota majetku firmy byla tehdy vyčíslena na 15 000 zlatých.³⁷

Ve druhé polovině první dekády 19. století, konkrétně po vyhlášení Kontinentální blokády v roce 1806, nastal krátkodobý hospodářský vzestup, který byl způsoben zákazem dovozu bavlny z Anglie. Tehdy chemik Neumann firmu Leitenbergera opustil a na jeho místo nastoupil Ignaz von Orlando,³⁸ budoucí Franzův zeť, který byl záhy přijat také za společníka namísto odstoupivšího Starkeho. Díky jeho inovativnímu způsobu potiskování látek lapisem lazuli se kosmonoské látky jednou stanou světově proslulými a dokážou obstát i v konkurenci s látkami anglickými³⁹ – produkty se budou dovážet nejen do sousedních zemí, ale také do Nizozemí, Hamburku, Pruska, Polska i do Ruska.⁴⁰

Následky státního bankrotu z roku 1811, válka ve větší části Evropy, velká konkurence za blokády vzniklých podniků a opětovný návrat levného textilního zboží z britských ostrovů na evropský trh definitivní příchod období prosperity ještě na několik let odsunuly.⁴¹ Aby podnik nezkrachoval, byl podpořen finanční půjčkou od lipské banky, což ale v konečném výsledku továrnu ještě více oslabilo.⁴²

V roce 1825 zemřel majitel kartounky Franz st. Leitenberger. Dědici se stali jeho tři přeživší děti: Johanna, Friedrich a Franz ml., přičemž hlavním vedoucím podniku byl až do roku 1832⁴³ bývalý podnikový společník a Ignaz von Orlando, manžel Johanný Leitenbergerové. V roce 1832 se funkce technického vedení v Josefově Dole ujal Friedrich Leitenberger, který v předchozích letech podnikl cestu po Evropě (Švýcarsku, Německu,

³⁴ OTRUBA. *Die Familie Leitenberger*, s. 105.

³⁵ VLČEK. *Kartounky*, s. 35.

³⁶ HALLWICH. *Denkschrift*, s. 60.

³⁷ OTRUBA. *Die Familie Leitenberger*, s. 103.

³⁸ Ignác von Orlando (1785–1846), příbuzný Františkovy manželky Eleonory (ne však bratranec, jak uvádí VLČEK. *Kartounky*, s. 35), jeho manželkou byla Johanna Leitenbergerová. OTRUBA. *Die Familie Leitenberger*, s. 106.

³⁹ OTRUBA. *Die Familie Leitenberger*, s. 106.

⁴⁰ HALLWICH. *Denkschrift*, s. 110.

⁴¹ OTRUBA. *Die Familie Leitenberger*, s. 106.

⁴² VLČEK. *Kartounky*, s. 36.

⁴³ Přesněji do roku 1829 byl poručníkem nezletilých dětí. Na začátku roku 1830 byla sepsána nová podniková smlouva, kdy vedení podniku převzali Johanna von Orlando, Ignác von Orlando a Friedrich Leitenberger. Bratr František se rozhodl pro kariéru v armádě, z podniku tedy vystoupil. HALLWICH. *Denkschrift*, s. 119.

Francii, Anglii), aby se přiučil novým technologiím, které se v oboru textilního podnikání právě používaly. Dozor nad kosmonoskou částí továrny si podržel Ignaz von Orlando.⁴⁴

Kosmonoská textilní továrna pod vedením Friedricha Leitenbergera, který se po smrti manželů von Orlando v roce 1846 stal jejím výhradním majitelem, doznala mnohých změn. Nejvýraznějšími bylo zřízení vodní turbíny⁴⁵ namísto koňského žentouru, zavedení parního stroje (1852) a instalace dalších pěti tiskařských strojů. Díky těmto inovacím vzrostla produkce potiskované látky oproti roku 1840 na více než trojnásobek.⁴⁶ V polovině 19. století tak začalo období masové produkce výrobků, čímž si firma postupně vydobyla významnou pozici na textilním trhu Evropy, což dokazují i medailová ocenění ze světových výstav z 30. až 50. let.⁴⁷

Továrník Friedrich st. Leitenberger zemřel bezdětný 29. září 1854 v Gräfenbergu čp. 175,⁴⁸ kde se neúspěšně pokoušel léčit své plicní problémy.⁴⁹ Veškeré dědictví připadlo jeho synovci Friedrichovi ml. Leitenbergerovi, synovi bratra Franze.

⁴⁴ OTRUBA. *Die Familie Leitenberger*, s. 110. HALLWICH. *Denkschrift*, s. 120.

⁴⁵ Tzv. Jonvallova turbína o síle 81 HP. VLČEK. *Kartounky*, s. 36.

⁴⁶ V porovnání s rokem 1830 stoupla výroba dokonce více než šestnáctkrát. VLČEK. *Kartounky*, s. 36.

⁴⁷ Firma se prezentovala na výstavách ve Vídni 1835, 1839, 1845 (na všech třech oceněna zlatými medailemi), v Londýně 1851 (2 medaile), ve Wurzbachu (medaile 1. třídy), velký úspěch měla také na výstavách v Lipsku 1850 a v Mnichově 1854. HALLWICH. *Denkschrift*, s. 127.

⁴⁸ Osada obce Frývaldov (Freywaldau), od roku 1947 nese obec název Lázně Jeseník.

⁴⁹ Sbírka matrik ZA Opava, farní úřad Jeseník, sign. Je III 21, matrika zemřelých 1842–1876, pagina 79 uvádí jako příčinu úmrtí *Modificierte Blattern*, tj. neštovice. Sbírka matrik SOA Praha, farní úřad Kosmonosy, sign. 22, matrika zemřelých 1854–1871, pagina 8 uvádí jako příčinu úmrtí *Lungenlähmung*, tj. ochrnutí plic. OTRUBA. *Die Familie Leitenberger*, s. 113 uvádí, že Friedrich Leitenberger několik měsíců před smrtí onemocněl těžkými nervovými chorobami (bez bližší specifikace).

3. FRIEDRICH ML. LEITENBERGER

3.1. Raná léta života

O osmé hodině ranní 5. listopadu roku 1837 se v domě čp. 123 na vídeňském předměstí Rossau⁵⁰ rozlehl dětský pláč. Za odborné pomoci porodní báby Elisabeth Schmidtové se mamince Hermině Leitenbergerové narodil syn. Otec Franz Leitenberger, toho času kandidát vojenského auditoriátu⁵¹, byl na svou ženu a prvorozeného syna patřičně hrdý. Dítě bylo pokřtěno následující den ve čtvrt na šest hodin večer kooperátorem Faustinem Albrechtem a jméno Friedrich Josef bylo mu dáno v čest kmotra. Kmotrem se malému stal jeho strýc Friedrich Leitenberger, majitel kosmonoské továrny, jehož na křestním obřadu zastoupil tovární technik Friedrich Ferdinand von Orlando.⁵²

Když Friedrich dorostl školnímu věku, začal navštěvovat tak jako všichni jeho vrstevníci obecnou školu. Po prvních letech povinné docházky pak nastoupil na nedaleké gymnázium při skotském klášteře ve Vídni⁵³. Zdá se, že středoškolské studium na této škole nedokončil, neboť seznamy maturantů obsažené v ročenkách ústavu se o něm nezmiňují.⁵⁴

O dalším Friedrichově směřování bylo rozhodnuto tak, že mládenec bude pokračovat studiem na vídeňské polytechnice⁵⁵. Mladý muž se zde však dlouho nezdržel. Snad pro rozšíření obzorů přešel zakrátko na Konzervatoř umění a řemesel⁵⁶ do Paříže.

3.2. Převzetí rodinného podniku

Smrt Friedricha st. Leitenbergera, majitele kosmonoské továrny, v září roku 1854 zastihla jeho synovce Friedricha ml. v době vídeňských studií. Strýcovo úmrtí samo o sobě by asi mladého Friedricha tolik neovlivnilo, nebýt toho, že univerzálním dědicem veškerého strýcova majetku se stal právě on. Neznamenalo to ovšem, že by se hned – bez jakýchkoli zkušeností – přesunul do Kosmonos a začal vést rodinný podnik. Následující čtyři roky, než byl prohlášen plnoletým a stal se tak právně schopným převzít vedení firmy, strávil Friedrich nejen teoretickým studiem na vysokých školách s technickým

⁵⁰ Dnes v místech domu čp. 20, Liechtensteinstrasse, Wien.

⁵¹ V němčině Auditoriaths-Candidat.

⁵² Diözesanarchiv Wien, farní úřad Wien-Rossau, sign. 01-09, matrika narozených 1837–1840, folio 106.

⁵³ Das Schottengymnasium in Wien.

⁵⁴ ÖNB, Jahresbericht Schottengymnasium Wien.

⁵⁵ C. k. polytechnický institut ve Vídni (v němčině K. k. polytechnisches Institut in Wien) – vysoká škola založená v roce 1815, dnes Technische Universität Wien.

⁵⁶ Ve francouzštině Conservatoire des Arts et Métiers – vysoká škola s technickým zaměřením založená v revolučním roce 1794, dnes Conservatoire National des Arts et Métiers.

zaměřením, ale také získáváním praktickým zkušeností v Německu, Švýcarsku, Francii, Belgii a Anglii, tak jako jeho předkové na vandrovních cestách.

Prohlášení o předčasné plnoletosti Friedricha Leitenbergera podepsal jeho otec František 7. května 1858.⁵⁷ Do té doby spravoval firmu Josef Wängler, dlouhodobý zaměstnanec továrny.⁵⁸ K 1. červenci 1858 úředně převzal továrnu *Franz Leitenberger* sotva jednadvacetiletý mladík.⁵⁹

⁵⁷ LORBER. *Friedrich Freiherr von Leitenberger*, s. 64.

⁵⁸ OTRUBA. *Die Familie Leitenberger*, s. 113.

⁵⁹ HALLWICH. *Denkschrift*, s. 151.

4. TOVÁRNA ZA ÉRY FRIEDRICHA LEITENBERGERA

4.1. Technické zázemí

Jak je z předchozí kapitoly patrné, rodina Leitenbergerů stála po větší část první poloviny 19. století na první příčce žebříčku nejvýznamnějších textilních podnikatelů. Po polovině 19. století expanze podniku – z pohledu odbytu zboží i počtu zaměstnaných lidí – už není tak výrazná. Politika nového majitele továrny, Friedricha mladšího, byla zaměřena na zlepšování sociálních podmínek svých dělníků prostřednictvím podpůrných fondů, výstavby nových obytných budov, škol pro děti zaměstnanců ad.

Situace textilního závodu Franz Leitenberger, ze které nový vlastník Friedrich Leitenberger v roce 1854 vyšel, byla následující. Co se strojového vybavení týče, od poloviny čtyřicátých let zajišťovala výrobu energie pro pohon veškerých textilních strojů pouze vodní turbína s výkonem 81 HP.⁶⁰ V roce 1852 k ní přibyl vysokotlaký parní stroj o výkonu 60 HP – první parní stroj v továrně – a o pár let později ještě nízkotlaký parní stroj s výkonem 50 HP.⁶¹ Samotný proces potiskování látek probíhal na jednom stroji pro čtyřbarevný potisk šátků, který byl prvním strojem tohoto typu v Rakousku, a na pěti dalších strojích pro tříbarevný a čtyřbarevný potisk látek.⁶² Právě šátky byly pro kosmonoskou textilní továrnu největším zdrojem uznání a ocenění.⁶³ Kromě zařízení na potisk bavlněných látek disponoval závod i mnoha dalšími stroji, které upravovaly látky před jejich potištěním.

Za éry Friedricha Leitenbergera se postupně zaváděly do provozu nové výkonnější stroje, které nejenže zlepšovaly kvalitu barevného potisku, ale také urychlovaly proces potiskování látek. První novinkou byl šestibarevný tiskařský stroj zavedený roku 1861. Na konci šedesátých let (1869), kdy už byla veškerá výroba přenesena z Kosmonos do Josefova Dolu,⁶⁴ byl nainstalován tiskařský stroj osmibarevný a v roce 1881 dokonce stroj dvanáctibarevný. Na jednom z těchto strojů vznikl např. roku 1887 šátek s portrétem

⁶⁰ HALLWICH. *Denkschrift*, s. 125. *Album der Industrie des Reichenberger Handelskammer-Bezirks*, s. 12 uvádí, že turbína Systeme Jouval má výkon 60 HP.

⁶¹ HALLWICH. *Denkschrift*, s. 131 uvádí, že v roce 1855 byl uveden do provozu parní stroj o výkonu 120 HP. Ten ale není uveden v seznamu strojů k roku 1858 (*Album der Industrie des Reichenberger Handelskammer-Bezirks*, s. 12), kde jsou namísto toho uvedeny dva stroje o výkonech 60, resp. 50 HP.

⁶² HALLWICH. *Denkschrift*, s. 127.

⁶³ <http://www.kosmonosy-kultura.eu/historie/pamatky-ve-meste/33-manufaktura.html>.

⁶⁴ Prostory v bývalém piaristickém klášteře v Kosmonosích firma opustila nejpozději v roce 1867 (OTRUBA. *Die Familie Leitenberger*, s. 115). Snad už ke konci padesátých let (<http://www.kosmonosy-kultura.eu/historie/pamatky-ve-meste/40-piaristicky-klaster.html>).

britské královny Viktorie k padesátému výročí jejího panování, zdobený královskými emblémy a rostlinnými a antickými motivy.⁶⁵

V poslední dekádě 19. století, což byla poslední dekáda působení Friedricha Leitenbergera v továrně, už bylo v provozu 21 tiskařských válců, z nichž deset mělo vlastní parní kotel⁶⁶ a zbylých jedenáct využívalo energii z parního stroje o výkonu 200 HP⁶⁷, resp. z vodní turbíny. Samozřejmě stále fungovaly desítky dalších strojů na úpravu látek.

Z pohledu produkce vypadala situace v továrně následovně:⁶⁸

1850	5 500 000 m
1860	13 000 000 m
1872	19 800 000 m
1884	26 000 000 m

Z uvedeného je patrné, že největší nárůst výroby nastal v padesátých letech, a to díky zavedení parních strojů. Přibližně stejné tempo růstu trvalo i v šedesátých letech, čemuž napomohlo zřízení tkalcovny v Hrádku nad Nisou. Další zvýšení produkce souviselo s vybudováním vlečné dráhy do továrny z trati České severní dráhy,⁶⁹ která vedla přes Josefův Důl. Dá se předpokládat, že od poloviny osmdesátých let se množství produkce zboží už více méně stabilizovalo.

Produkovaná látka byla ze tří čtvrtin používána na ženské šaty, košile a kalhoty, z jedné čtvrtiny na šátky a kapesníky. Větší část produkce byla určena pro potřeby monarchie, menší část byla určena pro vývoz do různých zemí Evropy, do Orientu a do Jižní Ameriky.⁷⁰

⁶⁵ Příloha 6.

⁶⁶ Tak uvádí k roku 1892 OTRUBA. *Die Familie Leitenberger*, s. 114. Dle přihlášky k úrazovému pojištění z 25. 8. 1889 (SOA Praha, fond Cosmanos a.s., Josefův Důl, inv. č. 9, folio 191) bylo v provozu 20 tiskařských strojů a parní kotel z nich mělo 14 strojů.

⁶⁷ Dle přihlášky k úrazovému pojištění z 25. 8. 1889. (SOA Praha, fond Cosmanos a.s., Josefův Důl, inv. č. 9, folio 191). HALLWICH. *Denkschrift*, s. 131 uvádí, že od roku 1876 se používal parní stroj s výkonem 300 HP, Zřejmě sečetl výkony tří strojů, které v sedmdesátých letech fungovaly. Na konci osmdesátých let už byl v provozu jen nejvýkonnější stroj (200 HP).

⁶⁸ Hodnoty jsou uvedeny v metrech potištěného bavlněného textilu. Data pro rok 1850 srov. HALLWICH. *Denkschrift*, s. 127 (VLČEK. *Kartounky*, s. 36 udává „jen“ 5 milionů metrů); pro rok 1860 srov. OTRUBA. *Die Familie Leitenberger*, s. 114; pro rok 1872 srov. LORBER. *Friedrich Freiherr von Leitenberger*, s. 77; pro rok 1884 srov. HALLWICH. *Denkschrift*, s. 132.

⁶⁹ Friedrich Leitenberger byl nejen iniciátorem stavby vlečky v roce 1884, ale také výstavby železné dráhy přes Josefův Důl – byl jedním z mužů (většinou podnikatelů z oblasti Mladoboleslavska), kteří v roce 1864 založili společnost Turnovsko-kralupsko-pražské dráhy. Tato dráha byla uvedena do provozu 16. 10. 1865 (ZLÁMANÝ. *Železniční dědictví*, s. 138n).

⁷⁰ HALLWICH. *Denkschrift*, s. 132.

4.2. Sociální politika vůči zaměstnancům

Ve zlomovém roce 1854 dávala textilní továrna v Kosmonosích práci 850 zaměstnancům.⁷¹ Do práce většina pracujících docházela z domova, neboť v areálu továrny bylo v polovině 19. století jen pět menších obytných domů určených pro předáky a odborné dělníky ze zahraničí.⁷²

Během 45 let provozu továrny se počet dělníků v josefodolském areálu zvýšil o 150 lidí. V roce 1889 bylo zaměstnáno průměrně okolo 1000 lidí, z toho 730 mužů a 250 žen⁷³ a 20 mužských učňů. Nejvíce dělníků (775) zastávalo manuální práci, dalších 200 obsluhovalo různé stroje, skladníků a dopravních dělníků bylo dohromady 20. Veškerý provoz továrny řídilo na konci 19. století pouhých 5 úředníků.⁷⁴ Do celkového počtu zaměstnanců však třeba zahrnou i dalších více než 1000 dělníků, kteří pracovali pro továrnu Franz Leitenberger ve filiálním podniku v Hrádku nad Nisou.⁷⁵ Přádelna bavlny a tkalcovna v Hrádku nad Nisou, přesněji na přilehlém území zvaném Loučná⁷⁶, byly v provozu od roku 1870, resp. 1880. Byly založeny pro krytí potřeby josefodolského podniku po tkaninách k potištění. Správu hrádeckého závodu zajišťoval Eduard Redlhammer.⁷⁷

Friedrich Leitenberger patřil k jednomu z největších zaměstnavatelů v kraji. V případě josefodolského podniku žila přibližně jedna třetina jeho zaměstnanců přímo v Josefově Dole,⁷⁸ ostatní docházeli do práce z blízkého okolí.⁷⁹ A jaký byl život těchto tisíců textilních dělníků? Na konci 80. let 19. století pracovali muži se mzdou nejnižší třídy za denní plat 80 krejcarů (tj. 240 zlatých ročně), ženy v téže mzdové třídě dostávaly 45 krejcarů za den (tj. 135 zlatých ročně). Pracovalo se deset hodin denně⁸⁰ přibližně 300 dnů v roce, tj. od pondělí do soboty, nepracovalo se jen o nedělích a svátcích.⁸¹

⁷¹ HALLWICH. *Denkschrift*, s. 130.

⁷² LORBER. *Friedrich Freiherr von Leitenberger*, s. 60.

⁷³ V počtu 980 lidí jsou zahrnuti dělníci s plnou mzdou a výkonní úředníci.

⁷⁴ SOA Praha, fond Cosmanos a.s., Josefův Důl, inv. č. 9, folio 191. Přihláška k úrazovému pojištění z 25. 8. 1889.

⁷⁵ OTRUBA. *Die Familie Leitenberger*, s. 115.

⁷⁶ Baumwollspinnerei- und weberei in Grottau (Görsdorf).

⁷⁷ Eduard Redlhammer (1829–1916), podnikatel, v 60. letech poslanec Českého zemského sněmu. Nebyl Leitenbergerovým bratrancem, jak uvádějí některé prameny, byli však dobrými přáteli (srov. závěrečný pozdrav *Dein Freund Fritz* in ANTM, Sbíрка vzpomínek a rukopisů, č. 791/260-10, dopis Eduardu Redlhammerovi do Hrádku nad Nisou, 14. 3. 1872).

⁷⁸ V roce 1900 žilo v Josefově Dole 356 obyvatel (*Historie obce Josefův Důl: 1763–2003*, s. 6).

⁷⁹ Dle knihy mezd (SOA Praha, fond Cosmanos a.s., Josefův Důl, inv. č. 129) pocházeli zaměstnanci z Kosmonos, Debře, Bakova, Bitouchova, Podlázek, Čisté, Horních Stakor, Malé Bělé a dalších obcí.

⁸⁰ *Historie obce Josefův Důl: 1763–2003*, s. 10.

⁸¹ SOA Praha, fond Cosmanos a.s., Josefův Důl, inv. č. 9, folio 191. Přihláška k úrazovému pojištění z 25. 8. 1889.

Už od počátku dbal Friedrich Leitenberger na blaho svých dělníků. Některé zdroje uvádějí⁸², že továrníkova sociální politika zlepšující podmínky dělníků byla realizována nejprve v Loučné u Hrádku nad Nisou a až posléze v Josefově Dole. To však není možné, neboť hrádecká tkalcovna byla dokončena roku 1870⁸³, kdy zaměstnanci josefodolského podniku už několik let mnohé ze sociálních výhod využívali.

V první polovině 60. let bylo v Josefově Dole na náklady firmy postaveno pro zaměstnance, mistry a předáky sedmnáct dvoupodlažních obytných domů⁸⁴. Ve válečném roce 1866 následovalo založení soukromé německé školy pro děti zaměstnanců v domě čp. 5.⁸⁵ Škola byla tehdy dvoutrídni s právem veřejnosti a fungovala při ní také mateřská škola.⁸⁶ Vlastní budovy (s bytem pro učitele) se škola dočkala v roce 1879, kdy 2. září došlo k jejímu slavnostnímu otevření.⁸⁷ Škola měla velmi vysokou úroveň. I přes německý jazyk výuky docházely do školy také české děti z nejbližšího okolí, neboť na škole se neplatilo školné, školní pomůcky a učebnice obdržely děti zdarma a na Vánoce dostali školáci ještě drobný dárek. Na žádost svých zaměstnanců z blízké Debře uplatnil Friedrich Leitenberger podobný donátorský přístup také ke škole v Debři, když v roce 1880 daroval obci školní budovu.⁸⁸

Škola pro děti hrádeckých zaměstnanců byla vystavěna nejprve v Loučné (1870) a až o šestnáct let později také v Hrádku nad Nisou. Náklady na jejich vybudování, které v případě hrádecké školy činily 10 000 zlatých,⁸⁹ zcela pokryl, tak jako tomu bylo i v případě školy v Josefově Dole, továrník Leitenberger.⁹⁰

V josefodolském továrním komplexu byly dělníkům k dispozici vanové a parní lázně, od roku 1892 byl v obci v provozu obchod a závodní jídelna až pro 600 osob. Od 1. ledna 1869 fungovala v Josefově Dole Nemocenská a podpůrná pokladna, penzijní pokladna byla zřízena až v roce 1882. Při továrně působil dokonce i podnikový lékař, který

⁸² OTRUBA. *Die Familie Leitenberger*, s. 115.

⁸³ Tkalcovna v Hrádku nad Nisou se stavěla v letech 1868–1870, přádelna v letech 1877–1880. *Pamětní spis zaměstnanců pro Friedricha Leitenbergera*.

⁸⁴ ANTM, fond Cosmanos, inv. č. 80.

⁸⁵ *Pamětní spis zaměstnanců pro Friedricha Leitenbergera*, s. 2. *Historie obce Josefův Důl: 1763–2003*, s. 7. uvádí jako datum otevření školy rok 1865.

⁸⁶ HALLWICH. *Denkschrift*, s. 133.

⁸⁷ SOA Praha, fond Cosmanos a.s., Josefův Důl, inv. č. 9, folio 325nm.

⁸⁸ *Historie obce Josefův Důl: 1763–2003*, s. 7.

⁸⁹ HÜBNER. *Gedenkschrift*, s. 8.

⁹⁰ Zakládání škol byl mezi podnikateli rozšířený dobročinný akt, který často přispěl k nobilitaci těchto podnikatelů. Mezi nobilitované podnikatele, kteří vybudováním školy přispěli ke vzdělání dětí z regionu, patří např. František Zachariáš Römisch, rovněž textilní podnikatel, který vybudoval školu v Malé Skále za 12000 zlatých, vybavil ji knihovnou a platil mzdy tamějšího učitele (ŽUPANIČ. *František Zachariáš Römisch*, s. 63) nebo Ignaz Kuffner, majitel pivovaru v Ottakringu, který zde nechal postavit školu, dětskou opatrovnu, poštu a další prvky občanské vybavenosti (https://www.wien.gv.at/wiki/index.php?title=Ignaz_Karl_von_Kuffner#cite_ref-3).

příspěvatele do nemocenské pokladny ošetřoval zdarma.⁹¹ Bezplatné ošetření se vztahovalo také na děti zaměstnanců.⁹² V Hrádku nad Nisou rovněž fungovala Nemocenská a podpůrná pokladna a i zde bylo možné využít služeb parních lázní nebo stravování v závodní jídelně.⁹³

4.3. Expanze podniku

Kromě rozvoje svých podniků v Čechách hodlal Friedrich Leitenberger dále hospodářsky expandovat. Roku 1864⁹⁴ začal podnikat v jižních Uhrách s mořenou barvířskou – pro zpracování této rostliny zřídil v Temešváru několik mlýnů. Mořena jako přírodní barvivo však byla brzy ve výrobě vytlačena anilinovými barvami, a tak toto podnikání vzalo rychle zaskvě.⁹⁵ V Uhrách tak nakonec fungovala jen pobočka firmy Cosmanos,⁹⁶ která sídlila v Budapešti.

V druhé polovině 19. století začal stoupat význam Vídně jako reprezentativního města. Výrazně tomu napomohlo otevření města zbouráním hradeb po roce 1857 a vybudování Ringstrasse – okružní ulice s desítkami reprezentativních paláců a veřejných budov. Této jedinečné stavební příležitosti v centru Vídně využil samozřejmě i Friedrich Leitenberger, když roku 1865 nechal na nábreží Františka Josefa vystavět honosnou budovu podniku i s prostory pro ředitelství.⁹⁷ O sedm později byl dostavěn také palác Leitenbergerů na Parkringu.⁹⁸

Další rozšíření podniku si Friedrich Leitenberger sliboval od koupě přádelny v Hejnicích⁹⁹ v roce 1871. Hejnická přádelna však po dvou letech provozu vyhořela, a tak se podnikatel pozůstalé spáleniště prodal.¹⁰⁰

Na konci sedmdesátých let podnikl Friedrich Leitenberger cestu do Severní Ameriky. Jejím cílem pravděpodobně bylo seznámit se s úrovní tamějšího textilního průmyslu a zjistit, zda by se o Spojených státech amerických dalo uvažovat jako o perspektivní zemi pro vývoz zboží z Josefova Dolu. O výsledcích této cesty z roku 1878 bohužel nemáme bližších informací.¹⁰¹

⁹¹ HALLWICH. *Denkschrift*, s. 133.

⁹² *Historie obce Josefův Důl: 1763–2003*, s. 7.

⁹³ HALLWICH. *Denkschrift*, s. 133n.

⁹⁴ *Pamětní spis zaměstnanců pro Friedricha Leitenbergera*, s. 1.

⁹⁵ HALLWICH. *Denkschrift*, s. 132.

⁹⁶ Datum založení není známo, předpokládá se, že byla založena až po vídeňské pobočce, tj. po roce 1865.

⁹⁷ *Pamětní spis zaměstnanců pro Friedricha Leitenbergera*, s. 2.

⁹⁸ Více o těchto vídeňských domech je pojednáno v jedné z následujících kapitol.

⁹⁹ Německý název obce je Haindorf.

¹⁰⁰ HALLWICH. *Denkschrift*, s. 132.

¹⁰¹ *Pamětní spis zaměstnanců pro Friedricha Leitenbergera*, s. 4.

4.4. Návštěva arcivévodý Rudolfa v Josefově Dole¹⁰²

V dějinách továrny lze zaznamenat několik příležitostí, které byly využity k mimořádné odměně zaměstnanců. První takovou významnou událostí, a to nejen pro Josefův Důl, ale jistě i pro celé okolí, byla návštěva korunního prince Rudolfa v Leitenbergerově textilním závodu 9. listopadu 1878. Stalo se tak u příležitosti arcivévodovy návštěvy Mladé Boleslavi, kam byl v rámci svého vojenského vzdělávání vyslán na kontrolu tamějšího záložního pluku. I když to měla být jen obyčejná služební praxe, vedení města na poslední chvíli rozhodlo, že uspořádá slavnostní přivítání. O výzdobu byl požádán Friedrich Leitenberger, neboť tak narychlo by nikdo jiný výzdobu nezajistil. Když 8. listopadu princ Rudolf do Mladé Boleslavi dorazil, na slavnostním přivítání představiteli města nechyběl ani Friedrich Leitenberger.

Okolo páté hodiny odpolední se konala slavnostní hostina, na které Leitenberger zasedl na čestném místě přímo naproti arcivévodovi. Při večeři přišla řeč i na Leitenbergerovu nedávnou cestu do Ameriky. Na závěr hostiny arcivévoda Rudolf přislíbil na následující den svou návštěvu v Josefově Dole a přijal i Leitenbergerovo pozvání na oběd.

Pro Friedricha Leitenbergera to byla velká pocta, zároveň ale také starost, neboť veškerá výzdoba, kterou továrna disponovala, byla zapůjčena do Mladé Boleslavi. Znamenalo to tedy, že během noci a rána byly vyrobeny nové praporky, fábory a girlandy, na továrním nádvoří byl vztyčen triumfální oblouk ze stromků, zdobený látkou v zemských červeno-bílých barvách a s monogramem R v medailonu uprostřed. Na vrchol továrního komína byl pak umístěn ohromný, už zdaleka viditelný černo-zlatý prapor a ve štítu Leitenbergerovy vily byla na počest příjezdu člena vládnoucího rodu zavěšena císařská vlajka.

Okolo poledne již bylo vše nachystáno, zaměstnanci stáli shromážděni na dvoře továrny, připraveni byli i muzikanti a školní mládež. Půl hodiny po poledni vjel branou do areálu továrny kočár¹⁰³ se sedícími princem Rudolfem a Friedrichem Leitenbergerem. Příjezd mužů byl doprovázen mohutným jásotem, který přehlušil i výstřely z moždířů a slavnostní hudbu. Vůz projel areálem továrny a zastavil se až před vilou. Tam již čekala

¹⁰² Popis Rudolfovy návštěvy v Mladé Boleslavi a v Josefově Dole srov. STERMITZ. *Landesgeschichte, Mittelalterliche und Neuzeitliche Numismatik*, s. 239–244.

¹⁰³ Friedrich Leitenberger si objednával své kočáry u kočárníka Antonína Paříka z Kosmonos. Dá se předpokládat, že kočár typu Phaeton, ve kterém jel i korunní princ Rudolf, vypadal podle dochované objednávky následovně: „zelený Phaeton s dveřmi, pro nápravy kočáru (osy) použít Halb-Oel patent, tmavozelené lakování kočáru, černé řezané linie (černé špice a loukotě kol), bez monogramu, vnitřní čalounění tmavě modrým plátnem, lakovaná hovězí kůže, jednoduché bílé obložení“ (cit. dle http://www.historickekokary.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=193&Itemid=54&lang=cs).

paní domu, Helena Leitenbergerová, se synem Friedrichem a svou sestrou Eleonorou Theumerovou. Rudolf se se všemi srdečně přivítal a byl uveden do jídelny, kde již byla připravena slavnostní tabule. Do čela stolu usedl princ Rudolf, po jeho stranách sestry Helena a Eleonora a naproti arcivévodovi Friedrich Leitenberger. Přítomen byl samozřejmě i Rudolfův doprovod, vysocí vojenští činitelé z Mladé Boleslavi a mladoboleslavský okresní hejtman a starosta. Při jídle vládla nenucená konverzace, stejně tak i po jídle, když se společnost přesunula do modrého salonu, kde se podávala káva a pánové kouřili cigarety.

Před svým odjezdem zpět do Mladé Boleslavi ještě arcivévoda Rudolf vyslovil přání prohlédnout si tovární prostory, čemuž bylo vyhověno. Během prohlídky provozu byla vzácné návštěvě představena všechna oddělení, přičemž se všemi vedoucími princ Rudolf prohodil pár slov.

Po prohlídce výrobního areálu následovalo již jen rozloučení s paní Helenou Leitenbergerovou a celá následníková suita za doprovodu Friedricha Leitenbergera v kočárech odjela do Mladé Boleslavi, kde na nádraží už stál přistavený vlak do Prahy. Než Rudolf nasedl do vlaku, srdečně Leitenbergerovi za jeho pohostinnost poděkoval a pozval jej k sobě do Prahy.

Leitenbergerova návštěva u korunního prince Rudolfa v Praze proběhla za necelé dva týdny, 20. listopadu 1878. Přítomni na ní byli také dva Leitenbergerovi švagři, Jaroslav Rilke a Ernst Theumer.

Návštěva arcivévody Rudolfa v Josefově Dole ale měla ještě dovětek. Friedrich Leitenberger u této příležitosti věnoval 5000 zlatých Nemocenské a podpůrné pokladně při svém podniku a dalších 1000 zlatých věnoval na chudé v Mladé Boleslavi.¹⁰⁴

4.5. Jubilejní podpůrný fond císaře Františka Josefa

Další příležitost pro výjimečnou podporu dělníků nastala v roce 1898. Toho roku se všeobecně slavilo jubileum císaře Františka Josefa I., který již padesát let stál v čele podunajské monarchie. Friedrich Leitenberger při této příležitosti zřídil *Císaře Františka Josefa jubilejní fond podpůrný* (plným německým názvem *Franz Josef Jubiläums-Unterstützungs-Fond von Franz Leitenberger in Cosmanos-Josefsthal*),¹⁰⁵ skrze který věnoval „ku blahu mých dělníků, jak v Josefodole tak i v Grottavi [Hrádek nad Nisou],“¹⁰⁶

¹⁰⁴ *Prager Abendblatt*. 15. 11. 1878, čís. 262, s. 3.

¹⁰⁵ Srov. SOA Praha, fond Cosmanos a.s., Josefův Důl, inv. č. 5, folio 5.

¹⁰⁶ Cit. dle SOA Praha, fond Cosmanos a.s., Josefův Důl, inv. č. 5, folio 19.

částku 200 000 zlatých.¹⁰⁷ Konkrétní využití nadačních peněz mělo být projednáno s dělnickými výbory do 2. prosince (do dne jubilea), kdy měly být peníze reálně odevzdány Penzijní a podpůrné pokladně při továrně Franz Leitenberger. Z jednání s výbory se v archivech nezachoval žádný zápis, proto není známo, jak byly peníze nakonec využity. K dispozici je pouze protokol z 2. prosince o složení částky 100 000 zlatých pro josefodolskou část firmy. Místa v textu pro konkrétní jména jednajících úředníků však vyplněna nejsou.¹⁰⁸

Správu nadace Františka Josefa zajišťovala Penzijní a podpůrná pokladna, která s převzetím správy upravila své stanovy. V těchto nových stanovách jsou uvedeny pouze ty paragrafy, které doznaly změny, tj. podmínky nároku na vdovský a sirotčí důchod. Paragrafy týkající se starobní penze zřejmě zůstaly beze změny, nebyly tedy v upravených stanovách zmíněny.

Z Penzijní a podpůrné pokladny jmenujme alespoň některé z nejpodstatnějších bodů. Pokud zemřel zaměstnanec, který pracoval v josefodolské továrně 10–20 let, určil vdovskou penzi pokladní výbor, maximálně však do výše 20 % platu zemřelého. Při skonu člena penzijní a podpůrné pokladny pracujícího 20–25 let obdržela vdova 25 % jeho platu; při práci 25–30 let obdržela vdova 30 % jeho platu; při práci 30–50 let činila výše vdovského důchodu 35 % platu zemřelého a při práci přes 50 let měla vdova nárok na 40 % týdenního platu, který zemřelý naposledy pobíral. Vdovy po penzionovaných zaměstnancích měly nárok na podporu ve výši $\frac{3}{4}$ částky mzdy svého zemřelého muže. Uvedené podmínky platily pouze tehdy, když manželé žili v manželství déle než tři roky. Jestliže byl manželský svazek rozloučen z viny manželky, nárok na vdovský důchod zanikl. Stejně tak zanikl i při opětovném sňatku vdovy. Pokud po zemřelém zůstaly děti mladší 14 let, každé jednotlivé dítě mohlo pobírat podporu do výše 20 % vdovské penze a všechny děti dohromady maximálně polovinu vdovské penze.¹⁰⁹

V souvislosti s Leitenbergerovou nadací nelze nezmínit důchodový fond pro zasloužilé úředníky a dělníky pražské firmy na voskované plátno a koberce v majetku rodiny Grabů.¹¹⁰ Zřízení tohoto fondu iniciovala Katharina Grabová, vdova po majiteli továrny Hermannu Grabovi, nedlouho po smrti svého manžela v roce 1900. Jako úvodní

¹⁰⁷ SOA Praha, fond Cosmanos a.s., Josefův Důl, inv. č. 5, folio 18–19.

¹⁰⁸ SOA Praha, fond Cosmanos a.s., Josefův Důl, inv. č. 5, folio 3–4.

¹⁰⁹ Velmi podobné podmínky nároku na penzi měli i zaměstnanci ministerstva zahraničí, byť jejich důchody byly neporovnatelné s těmi dělnickými. Srov. ŽUPANIČ – HORČÍČKA – KRÁLOVÁ. *Na rozcestí*. S. 72nn.

¹¹⁰ Grabové – původem židovská rodina zabývající se obchodem s plátnem už od konce 18. století. V roce 1915 byli bratři Emanuel (1868–1929) a Hugo (1872–1937) Grabové povýšeni do rytířského stavu s predikátem z Hermannswörthu.

vkład věnovala nadaci částku 30 000 korun. Pravidla pro čerpání požitků z fondu byla následující: „Po deseti letech práce v podniku náleželo pracovníkovi (bez rozdílu pohlaví) 30 % dosud pobírané mzdy. Za každý další odsloužený rok se tato částka zvyšovala o dvě procenta a po 45 letech služby odpovídal důchod poslednímu platu. Úředníci ve prospěch fondu odváděli šest procent své mzdy a dalších šest procent platila firma. Hůře honorovaní dělníci neodváděli nic, ale Grabův podnik za ně přispíval do fondu osmi procenty jejich platu.“¹¹¹

Uvádí se, že Grabův důchodový fond byl zřejmě první svého druhu na území Rakouska-Uherska.¹¹² Pod zorným úhlem existence jubilejního podpůrného fondu císaře Františka Josefa z roku 1898 v kosmonoské textilní továrně by však zmíněné prvenství mělo patřit firmě Franz Leitenberger.

¹¹¹ Cit. dle ŽUPANIČ. *Židovská šlechta*, s. 291.

¹¹² ŽUPANIČ. *Židovská šlechta*, s. 291.

5. EVROPSKÉ VÝSTAVY A LEITENBERGEROVA OCENĚNÍ

5.1. Světová výstava v Londýně

Firma Franz Leitenberger se i pod vedením Friedricha Leitenbergera účastnila mnohých mezinárodních výstav a navázala tak na předchozí úspěšnou éru. První takovou příležitostí, kde se po roce 1854 firma prezentovala, byla světová výstava v Londýně v roce 1862. Velká londýnská výstava¹¹³ probíhala od 1. května do 15. listopadu v jižním Kensingtonu v areálu zahrad Královské zahradnické společnosti poblíž Hyde Parku. Účastnilo se jí 36 zemí a zhlédlo ji více než 6 milionů návštěvníků. Vystavované výrobky byly kategorizovány do 36 tříd. Rakousko, kterému byly dány k dispozici výstavní prostory v severozápadním transeptu, resp. na severozápadní galerii, zastupovalo 1410 vystavovatelů. Ve 23. kategorii nazvané *tkané, předené, plstěné a vrstvené výrobky jako vzorky potisku nebo barvení*¹¹⁴ vystavoval mezi dalšími dvaceti zástupci rakouské monarchie své potištěné kaliko také Friedrich Leitenberger.¹¹⁵ Londýnská výstava sice nepřinesla kosmonoské firmě velký úspěch, ale přinejmenším přispěla k tomu, že se rakouské textilnictví dostalo více do britského povědomí.

Friedrich Leitenberger nebyl na londýnské světové výstavě jen vystavovatelem; díky děkovnému dopisu od předsednictva výstavy z dubna následujícího roku¹¹⁶ víme, že byl také členem mezinárodní komise, za což obdržel pamětní medaili *for services* a knihu předních britských odborníků *Die Kolonie Victoria in Australien*.

5.2. Rytířský kříž Řádu Františka Josefa

Rok 1864 byl pro Leitenbergerovský textilní podnik významným letopočtem. Toho roku totiž uplynulo právě sto let od jeho založení. Při této příležitosti započal majitel s budováním dělnické kolonie v Josefově Dole, byla ustavena *Společnost turnovsko-kralupsko-pražské dráhy*, jejíž odbočka měla vést do josefodolské továrny, a v Uhrách byl založen filiální podnik na produkci mořeny barvířské – stěžejní rostliny pro bavení látek. Dovršením všeho bylo vyznamenání Friedricha Leitenbergera rytířským křížem Řádu Františka Josefa, čímž byl z nejvyšších míst potvrzen mj. význam josefodolské textilní továrny pro celou monarchii.¹¹⁷

¹¹³ Great London Exposition.

¹¹⁴ Class 23. Woven, Spun, Felted and Laid Fabrics as Specimens of Printing or Dyeing.

¹¹⁵ *International Exhibition 1862. Official Catalogue of the Industrial Department*, s. 242.

¹¹⁶ ANTM, fond Cosmanos, inv. č. 72.

¹¹⁷ *Pamětní spis zaměstnanců pro Friedricha Leitenbergera*, s. 1.

5.3. Světová výstava v Paříži a rytířský titul

Druhou světovou výstavou, které se firma Franz Leitenberger po převzetí Friedrichem Leitenbergerem zúčastnila, byla Světová výstava umění a průmyslu probíhající od 1. dubna do 3. listopadu 1867 v Paříži na Martově poli. Vystavovatelé byli rozděleni do deseti skupin dle výrobního zaměření a dále do podskupin či tříd.¹¹⁸ V kategorii bavlněného zboží (skupina IV, třída 27 – oblečení) zastupovalo Rakousko 36 vystavovatelů, kromě Leitenbergera zde byli např. Dormitzer, Prizibram nebo Porges z Prahy a jejího okolí.

Pan J. O. Murray, pověřený sestavením zprávy pro obchodní komoru v Manchesteru, hodnotil Rakouskem vystavovanou přízi a kaliko jako „čisté a dobře provedené výrobky“.¹¹⁹ Dále konstatoval, že „co se týče schopnosti dobře prodat produkci, je jen málo odvětví obchodu s bavlnou, v kterém rakouští výrobci ještě nepokročili natolik, aby si udrželi svoji pozici proti zahraniční konkurenci při žádném nebo velice mírném clu.“¹²⁰

Leitenbergerův podnik reprezentovaly také potištěné předené a tkané výrobky ve třídě 45 (skupina V). V této kategorii bylo nejvíce vystavovatelů domácích, převážně z východní Francie, z oblasti Horního Porýní a Alsaska. Oproti tomu Velká Británie reprezentována téměř nebyla, což s přihlédnutím k mnohým významným textilním podnikům, např. v Manchesteru, dosti překvapilo.¹²¹ Prof. Bolley z Curychu, pověřený okomentováním 45. výstavní kategorie pro závěrečnou, tiskem vydanou *Zprávu o pařížské světové výstavě*,¹²² zaznamenal, že v oboru potiskování látek se objevilo mnoho nových a významných vylepšení.¹²³ Jedním z nich byl např. způsob potiskování látek, při kterém byl garancin¹²⁴, prostředek do té doby pro barvení látek obvyklý, nahrazen jinými blíže nespecifikovanými extrakty z mořeny barvířské, připravenými metodou prof. Rochledera z Prahy¹²⁵. Právě tuto inovaci reprezentovaly Leitenbergerovy výrobky, které byly hodnoceny jako „velmi dobré; fialová barva se zdá mít nádech červeně, ale červená barva je plná a jasná.“¹²⁶

¹¹⁸ <http://www.arthurchandler.com/paris-1867-exposition/>.

¹¹⁹ Cit. dle *Reports on the Paris universal exhibition, 1867*, vol. III., s. 17.

¹²⁰ Cit. dle *International Exhibition 1867*, vol. III., s. 17.

¹²¹ *International Exhibition 1867*, vol. V., s. 78.

¹²² *Reports on the Paris universal exhibition, 1867*. Vol. I.–VI. London, 1868.

¹²³ *International Exhibition 1867*, vol. V., s. 88.

¹²⁴ Koncentrovaná verze mořeny barvířské.

¹²⁵ Prof. Dr. Friedrich Rochleder (1819–1874), rakouský chemik, profesor chemie na pražské univerzitě.

¹²⁶ Cit. dle *International Exhibition 1867*, vol. V., s. 89n.

Není úplně zřejmé, jaké ocenění si Friedrich Leitenberger z Paříže přivezl,¹²⁷ jisté ale je, že za nepochybný úspěch a za výbornou reprezentaci rakouského textilnictví ještě téhož roku obdržel, tak jako mnoho dalších rakouských účastníků pařížské výstavy, od císaře Františka Josefa I. Řád železné koruny III. třídy. Řád mu byl udělen 31. října 1867¹²⁸, čtyři dny před ukončením výstavy. Na základě statut tohoto řádu požádal Friedrich Leitenberger ministerstvo vnitra o povýšení do stavu rytířského. Jeho žádosti, ke které byl přiložen stručný životopis, dekret o udělení řádu a návrh znaku, bylo vyhověno nobilitačním diplomem z 14. listopadu 1868. V něm byl Friedrichovi Leitenbergerovi přiznán rytířský titul (Ritter von) a udělen erb, jehož podoba byla popsána takto: V modrém štítě zlaté šikmé břevno se třemi modrými hvězdami. Na štítě stojí dvě korunované turnajské přilby s modro-zlatými přikryvadly. Klenotem na pravé přilbě je modré křídlo se zlatým šikmým břevnem se třemi modrými hvězdami, z levé přilby vyrůstají tři pera – modré, zlaté a modré. Pod štítem je modrá páska se zlatým heslem DEO DUCE.¹²⁹

5.4. Světová výstava ve Vídni

Organizace světové výstavy v roce 1873 se ujala středoevropská metropole Vídeň. Po čtyřech předchozích výstavách v zemích západní Evropy (konkrétně v Londýně a v Paříži) chtěla světu ukázat svoji vysokou úroveň také habsburská monarchie, a to nejen v hospodářství, ale také v umění a vzdělávání.¹³⁰

Už roku 1870 byla zřízena císařská komise pro organizaci výstavy, v jejímž finančním oddělení zasedal i Friedrich Leitenberger.¹³¹ Leitenberger také patřil do relativně malého počtu jednotlivců nebo institucí, kteří přispěli garančnímu fondu na zajištění organizace výstavy; v jeho případě šlo o částku 50 000 zlatých.¹³²

Co se týče poroty, podle organizačních statut výstavy měla polovina porotců být zvolena z vystavovatelů prostřednictvím obchodní komory nebo oborových či jiných společenstev a druhá polovina měla být jmenována generálním ředitelství výstavy, za

¹²⁷ Nobilitační listina udělující Friedrichovi Leitenbergerovi rytířský titul se zmiňuje o dosažení nejvyšších vyznamenání na pařížské výstavě. „...in Anbetracht der bei der letzten Pariser Weltausstellung von ihm errungenen höchsten Auszeichnungen...“ cit. dle AVA, fond Adelsarchiv, Friedrich Josef Leitenberger, Adelsakt 1868–1876.

¹²⁸ OTRUBA. *Die Familie Leitenberger*, s. 116. Sám Friedrich Leitenberger uvádí ve svém stručném životopise přiloženém k žádosti o povýšení do rytířského stavu jako datum udělení Řádu železné koruny III. třídy 6. listopad 1867.

¹²⁹ Cit. dle AVA, fond Adelsarchiv, Friedrich Josef Leitenberger, Adelsakt 1868–1876.

¹³⁰ ŽUPANIČ. *Nobilitace spojené se světovou výstavou roku 1873*, s. 1-4.

¹³¹ *Wiener Weltausstellungs-Zeitung*, 19. 2. 1873, čís. 113, s. 4.

¹³² *Wiener Zeitung*. 27. 6. 1873, čís. 148, s. 3.

podmínky jednoho porotce na sto vystavovatelů.¹³³ Výsledky voleb do poroty výstavy byly zveřejněny 8. června. Do skupiny V. určené pro prezentaci textilních a oděvních výrobků byl mezi třináct porotců zvolen i Friedrich Leitenberger, a to 316 z 1011 hlasů.¹³⁴ Zároveň byl zvolen prezidentem této výstavní kategorie.¹³⁵

Samotná výstava probíhala od 1. května do 31. října 1873 v areálu vídeňského Prátru. Bylo postaveno přes dvě stě budov, přičemž celému areálu vévodila výstavní *Rotunda* v centru průmyslového paláce.¹³⁶ Ve východním traktu tohoto paláce se nalézala většina výstavních prostor Habsburské monarchie, další její prostory se nacházely ve východní části haly strojů a ve východní zemědělské hale.¹³⁷

Textilní továrna Franz Leitenberger měla své výstavní místo přímo v centrálním průmyslovém paláci. Její výrobky z Kosmonos, Josefova Dolu, Hejnic a Hrádku nad Nisou byly naaranžovány do velkolepého monumentu a celkově byly velmi rozmanité.¹³⁸

Vrcholem vídeňské světové výstavy bylo slavnostní udělování výstavních ocenění, které se konalo 18. srpna 1873 v Zimní jezdecké škole v areálu Hofburgu. Prostor byl honosně vyzdobený, uprostřed sálu bylo zřízeno pódium pro protektora výstavy arcivévodu Karla Ludvíka. Po projevech mnohých státníků a po zaznění rakouské císařské hymny byl protektorovi výstavy předán mezinárodní porotou sestavený seznam oceněných vystavovatelů. Arcivévoda dokument přijal a pověřil generálního ředitele výstavy Wilhelma svobodného pána Schwarz-Senborna, aby jej přečetl.

Po vyhlášení jmen čtyř set vystavovatelů, kteří byli oceněni čestným diplomem, se ujal slova Friedrich Leitenberger, aby jménem vystavovatelů pronesl závěrečnou řeč. V ní poděkoval císaři za laskavou péči, kterou on a vláda prokazovali podnikatelům-vystavovatelům nepřetržitě od chvíle, kdy myšlenka výstavy vznikla. Dále konstatoval, že i přes mnohé těžkosti bylo dílo dovedeno ke šťastnému konci a ve výsledku se ukázalo jako nedostižně velkolepé. Na závěr zdůraznil, jak výrazného pokroku bylo v oblasti umění, průmyslu a dopravy dosaženo sjednocenou silou všech národů. Svůj proslov zakončil zvoláním: „Bůh požehnej, Bůh chraň, Bůh zachovej Jeho Výsost císaře Františka Josefa. Sláva, sláva, sláva.“¹³⁹ Poté zazněla státní hymna a arcivévoda Karel Ludvík se vzdálil ze

¹³³ *Wiener Weltaustellungs-Zeitung*. 15. 3. 1873, čís. 120, s. 2.

¹³⁴ *Wiener Weltaustellungs-Zeitung*. 8. 6. 1873, čís. 171, s. 3.

¹³⁵ *Wiener Weltaustellungs-Zeitung*. 27. 6. 1873, čís. 186, s. 5.

¹³⁶ <http://www.wiener-weltausstellung.at/die-weltausstellung-in-zahlen.html>.

¹³⁷ *Situations-Plan der Weltausstellung 1873 in Wien*. Wien, 1873.

¹³⁸ *Skizzen von der Weltausstellung IV. Böhmen in der Rotunde der Weltausstellung. Prager Abendblatt, Beilage zur Prager Zeitung*. 7. 7. 1873, čís. 158, s. 1. Mimořádné umělecké zpracování firemního výstavního místa dokládá i dochovaná fotografie. SOA Praha, fond Cosmanos a.s., Josefův Důl, inv. č. 91, folio 3. Příloha 5.

¹³⁹ Cit. dle *Klagenfurter Zeitung*. 21. 8. 1873, čís. 191, s. 2.

shromáždění, čímž byla slavnost oceňování nejvýznamnějších podnikatelů vystavujících na vídeňské světové výstavě zakončena.¹⁴⁰

5.5. Povýšení do stavu svobodných pánů

I přes neblahé okolnosti, které světovou výstavu ve Vídni provázely (krach vídeňské burzy v květnu roku 1873, epidemie cholery, kdy onemocnělo přes tři tisíce osob a víc než tisíc jich zemřelo, a v této souvislosti i malá návštěvnost výstavy, kdy z očekávaných 20 milionů návštěvníků zhlédlo výstavu jen 7,25 milionu lidí)¹⁴¹, a nebo snad právě kvůli nim císař František Josef I. nešetřil vyznamenáními a nobilitacemi pro podnikatele, kteří se vídeňské výstavy zúčastnili.

Návrh ministra průmyslu Antona Banhanse z 21. října 1873 na ocenění několika stovek osob byl panovníkem 27. října 1873 bez výhrad akceptován. Mezi 1204 oceněnými figurovalo i jméno Friedricha rytíře von Leitenbergera.¹⁴² Dne 14. listopadu téhož roku požádal Leitenberger ministerstvo vnitra o vyhotovení příslušného diplomu, přičemž se odkazoval na říjnový císařský dekret. Nobilitační diplom s datem 28. prosince 1873 potvrdil povýšení Friedricha rytíře von Leitenbergera, rytíře Řádu železné koruny III. třídy a Řádu Františka Josefa, do rakouského stavu svobodných pánů. Povyšovací taxa, která v případě stavu svobodných pánů činila 3150 zlatých¹⁴³, mu byla podle řádových statut prominuta.¹⁴⁴ Nobilitační diplom si Leitenberger převzal 4. března 1874 ve Vídni. Nebyl to ale standardní dokument v černo-zlatém provedení, za jehož vyhotovení byla určena taxa 185 zlatých;¹⁴⁵ převzal jej v kaligrafickém provedení, za jeho zpracování si připlatil 200 zlatých.¹⁴⁶

Erb, který Leitenberger obdržel, měl následující popis: V modrém štítě zlaté šikmé břevno se třemi modrými hvězdami. Na štítě spočívá koruna svobodných pánů a na ní korunovaná turnajská přilba s modro-zlatými příkryvadly. Klenotem jsou dvě modrá křídla, pravé se zlatým šikmým, levé se zlatým kosmým břevnem, každé se třemi modrými hvězdami. Štítonoši jsou dva zlatí gryfové s červenými jazyky, stojící na bronzové arabesce, na které je zavěšena modrá páska se zlatým heslem DEO DUCE.¹⁴⁷

¹⁴⁰ *Wiener Weltausstellungs-Zeitung*. 19. 8. 1873, čís. 230, s. 1.

¹⁴¹ <http://www.wiener-weltausstellung.at/die-weltausstellung-in-zahlen.html>.

¹⁴² ŽUPANIČ. *Nobilitace spojené se světovou výstavou roku 1873*, s. 266–267.

¹⁴³ Částka platná v roce 1840. K nobilitačním taxám více ŽUPANIČ. *Nová šlechta*, s. 188.

¹⁴⁴ Srov. *Wiener Weltausstellungs-Zeitung*. 5. 11. 1873, čís. 294, s. 3.

¹⁴⁵ K taxám za diplom více ŽUPANIČ. *Nová šlechta*, s. 205.

¹⁴⁶ AVA, fond Adelsarchiv, Friedrich Josef Leitenberger, Adelsakt 1868–1876.

¹⁴⁷ Cit. dle AVA, fond Adelsarchiv, Friedrich Josef Leitenberger, Adelsakt 1868–1876. MERAVIGLIA-CRIVELLI. *Der böhmische Adel*, sine folio, tabulka 47 uvádí chybné grafické znázornění erbu (zobrazuje

Freidrich Leitenberger patřil mezi nemnoho šlechticů, kteří s povýšením do vyššího stavu podobu nového erbu oproti původnímu zredukovali. V konkrétním případě Leitenbergera se jednalo o počet turnajských přileb. V na erbu rytířského stavu byly znázorněny dvě, zatímco na erbu stavu svobodných pánů byla přilba jen jedna.¹⁴⁸

5.6. Zemská výstava v Terstu

Z pamětního spisu obsahujícího všechny významné mezníky v historii Leitenbergerova podniku plyne, že až do roku 1883 se firma zúčastnila pouze Zemské hospodářské a průmyslové výstavě v Terstu v roce 1882.¹⁴⁹ Účast na dalších světových výstavách 19. století¹⁵⁰ nebyla do současné doby nijak potvrzena.

kosmé namísto šikmého břevna). Stejně chyby se dopustili i autoři realizovaného návrhu znaku a vlajky obce Josefův Důl. Obecní symboly byly ustanoveny v roce 1993 při osamostatnění obce.

¹⁴⁸ ŽUPANIČ. *Nová šlechta*, s. 204.

¹⁴⁹ *Pamětní spis zaměstnanců pro Friedricha Leitenbergera*, s. 4.

¹⁵⁰ Po roce 1873 se konala světová výstava do konce 19. století ve Filadelfii (1876), Paříži (1878), Melbourne (1880), Barceloně (1888), Paříži (1889), Chicagu (1893) a Bruselu (1897).

6. POLITICKÁ AKTIVITA

6.1. Poslanec Českého zemského sněmu

Friedrich Leitenberger nebyl jen textilním podnikatelem. Od šedesátých let se začal angažovat také v politice. V roce 1861 byl zvolen do Obchodní a živnostenské komory v Liberci¹⁵¹ a o sedm let později, konkrétně 17. srpna 1868, když zmíněná liberecká komora realizovala doplňovací volby do Českého zemského sněmu, byl do něho zvolen jednohlasně. Z počtu 36 možných voličů pro něj hlasovalo všech 19 osob, které se k volbám dostavily.¹⁵² Platnost zvolení uznal Český zemský sněm na 2. schůzi svého 2. zasedání 25. srpna 1868. Leitenbergerovi bylo tehdy pouhých třicet let.

Aktivita Friedricha Leitenbergera v Českém zemském sněmu nebyla příliš výrazná; snad proto, že déle než tři roky, konkrétně v letech 1870–1873, působil v Poslanecké sněmovně Říšské rady ve Vídni, jejíž zasedání časově kolidovala s některými zasedáními zemského sněmu.

V řádných zemských volbách v roce 1872 kandidoval Friedrich Leitenberger ve dvou volebních obvodech. V obvodu měst a průmyslových míst Mladá Boleslav a Nymburk získal jen nepatrných 5 z 612 hlasů a zvolen nebyl.¹⁵³ Lépe se mu již vedlo v obvodu měst Rochlice–Jilemnice, kde pro něj 20. dubna 1872 hlasovalo 269 z 475 dostavivších se voličů. O 65 hlasů tak předstihl velkostatkáře Jana hraběte Harracha. Proti platnosti této volby se ohradil předseda jilemnické volební komise Rudolf Schaller. Argumentoval tím, že seznam voličů byl neplnohodnotný (údajně byl v něm uveden muž již zemřelý, dále žena, která volební právo předala synovi apod.), dále i tím, že starosta Rochlic dodal voličům hlasovací lístky s Leitenbergerovým jménem již vyplněným. Zemský výbor průběh voleb přezkoumal a došel k závěru, že zmíněné nedostatky neměly na volbu podstatný vliv, čímž byla stížnost vyřešena.¹⁵⁴

Během svého druhého mandátu v zemském sněmu se Leitenberger výrazněji angažoval snad jen v otázce rozšíření zemské psychiatrické léčebny v Kosmonosích.¹⁵⁵ V této věci je známo pouze to, že od 20. prosince 1873 zastával funkci zapisovatele v komisi, která měla kosmonoskou otázku na starost.¹⁵⁶

¹⁵¹ Srov. OTRUBA. *Die Familie Leitenberger*, s. 116, HILLBRAND-GRILL. *Leitenberger Friedrich*, s. 113; *Pamětní spis zaměstnanců pro Friedricha Leitenbergera*, s. 1 uvádí rok 1864.

¹⁵² Stenoprotokoly (SP) – Sněm království českého 1867–1869, 2. zasedání, 2. schůze, úterý 25. srpna 1868.

¹⁵³ SP – Sněm království českého 1872–1877, 1. zasedání, 3. schůze, sobota 27. dubna 1872.

¹⁵⁴ SP – Sněm království českého 1872–1877, 1. zasedání, 9. schůze, úterý 5. listopadu 1872.

¹⁵⁵ Zemská psychiatrická léčebna v Kosmonosích byla zřízena v roce 1868 v bývalém piaristickém klášteře, který od roku 1791 sloužil jako tovární prostory firmy Franz Leitenberger.

¹⁵⁶ SP – Sněm království českého 1872–1877, 2. zasedání, 11. schůze, sobota 3. prosince 1873.

6.2. Delegát Českého zemského sněmu v Poslanecké sněmovně

Do Říšské rady byl Friedrich Leitenberger zvolen Českým zemským sněmem na podzim roku 1870. Poslanecký slib složil 8. listopadu na první schůzi VI. zasedání poslanecké sněmovny.¹⁵⁷ V dolní komoře Říšské rady působil pak ještě po dvě volební období¹⁵⁸, tj. až do roku 1873, kdy se v říjnu na základě Dubnové ústavy¹⁵⁹ konaly první přímé volby do Poslanecké sněmovny. O jeho kandidatuře v těchto přímých volbách není žádných zpráv.

Už třetí den po vstupu na půdu vídeňského parlamentu¹⁶⁰, konkrétně 11. listopadu 1870, byl spolu se 23 dalšími poslanci zvolen do finančního výboru.¹⁶¹ Členství v tomto výboru mu bylo přisouzeno i v roce následujícím, dne 29. prosince 1871,¹⁶² a potřetí ještě 10. května 1872.¹⁶³ Kromě participace ve výboru finančním se Leitenbergerovi nabízela účast také v Kontrolní komisi státního dluhu. V tomto výboru však nebyl plnohodnotným členem, byl zvolen pouze za náhradníka.¹⁶⁴

Během trvání svého poslaneckého mandátu byl Leitenberger také členem dvou výborů pro projednání vládních návrhů. První z nich se týkal výkonu pravomoci nad zeměbranou,¹⁶⁵ druhý vládní návrh se věnoval zákazu dovolání v trestních záležitostech.¹⁶⁶

V rámci každého zasedání Poslanecké sněmovny se konaly vnitřní volby do *delegace*, tj. skupiny šedesáti poslanců Říšské rady projednávající záležitosti týkající se všech zemí monarchie. Nejinak tomu bylo i na VI. zasedání a Friedrich Leitenberger patřil mezi deset poslanců z Čech, kteří byli do této instituce 21. listopadu 1870 zvoleni.¹⁶⁷ Stejným výsledkem, Leitenbergerovým zvolením, skončila i volba delegace na rok 1872¹⁶⁸ a na rok 1874¹⁶⁹.

¹⁵⁷ Stenographische Protokolle (SP) – Abgeordnetenhaus, VI. Session, s. 39.

¹⁵⁸ Druhé funkční období zahájil poslaneckým slibem 27. prosince 1871 (SP – Abgeordnetenhaus, VII. Session, s. 2). Potřetí složil slib 14. května 1872 (SP – Abgeordnetenhaus, VII. Session, s. 663).

¹⁵⁹ Dubnová ústava z roku 1873 upravovala Prosincovou ústavu (z roku 1867) zavedením přímých voleb do poslanecké sněmovny namísto předchozího delegování poslanců zemskými sněmy. Zároveň byl zvýšen počet poslanců z 203 na 353 a vytvoření čtvrté kurie obchodních a živnostenských komor.

¹⁶⁰ Provizorní dřevěná stavba na Währinger Strasse ve Vídni, která sloužila pro zasedání říšské rady v letech 1861–1883, lidově byla nazývána Schmerlingovo divadlo.

¹⁶¹ SP – Abgeordnetenhaus, VI. Session, s. 49.

¹⁶² SP – Abgeordnetenhaus, VII. Session, s. 14.

¹⁶³ SP – Abgeordnetenhaus, VII. Session, s. 649.

¹⁶⁴ Volba náhradníka proběhla 27. února 1871. SP – Abgeordnetenhaus, VI. Session, s. 208. Stejný výsledek – post náhradníka – měly i dvoje volby v roce 1872. SP – Abgeordnetenhaus, VII. Session, s. 82, 666.

¹⁶⁵ Dne 18. listopadu 1870 zvolen za zapisovatele výboru. SP – Abgeordnetenhaus, VI. Session, s. 89.

¹⁶⁶ Dne 16. listopadu 1870 zvolen za zapisovatele výboru. SP – Abgeordnetenhaus, VI. Session, s. 56.

¹⁶⁷ SP – Abgeordnetenhaus, VI. Session, s. 136.

¹⁶⁸ Volba proběhla 19. května 1871. SP – Abgeordnetenhaus, VI. Session, s. 734.

¹⁶⁹ Volba proběhla 28. února 1873. SP – Abgeordnetenhaus, VII. Session, s. 1253.

Friedrich Leitenberger se v Říšské radě věnoval především záležitostem hospodářského a celního charakteru. Jako člen finančního výboru přednesl 15. března 1871 zprávu o vládním návrhu týkajícím se uzavření obchodních a námořních dohod s Guatemalou, Peru a Chile. Přijetím tohoto vládního návrhu získalo Rakousko-Uhersko nové dovozce cizokrajných komodit, konkrétně kávy, kakaa, indiga, karmínu, tabáku, guána a hedvábí. Zároveň tím monarchie získala další obchodní prostor pro odbyt svého textilního a železářského zboží a dokonce i obuvi.¹⁷⁰

Náplní dalších jednání, kterých se Leitenberger v březnu roku 1871 účastnil, byla otázka konzulární dohody se Spojenými státy americkými. Od této dohody se očekávalo usnadnění obchodních styků a lodní dopravy mezi smluvními státy. Na návrh výboru byla posléze dohoda Poslaneckou sněmovnou přijata.¹⁷¹

V květnu roku 1872 probíhaly v rámci finančního výboru diskuze ohledně smlouvy o obchodu a lodní dopravě s Portugalskem. Na jednání byla připravena závěrečná zpráva, kterou Leitenberger přednesl na zasedání Poslanecké sněmovny o měsíc později, dne 7. června 1872. Ve zprávě finančním výborem sestavené byla zdůrazněna vedle snížení dopravních sazeb a celních bariér i oboustranná výhodnost této smlouvy: Portugalsku se nabídl nový dodavatel surovin, zejména stavebního dřeva (dosud je dováželo z ruského Kronštadu), zatímco Rakousku-Uhersku se nejen otevřel nový trh pro odbyt průmyslových surovin, ale získalo tím také dodavatele vzácného zboží, např. korku, slonoviny, pryskyřice či kávy.¹⁷²

Další otázkou, kterou finanční výbor projednával, bylo uzavření poštovní dohody s Černohorským knížectvím. Výbor navrhl takovou dohodu uzavřít; své rozhodnutí zdůvodňoval tím, že podobné smlouvy byly již uzavřeny se Švýcarskem a Srbským knížectvím a že kromě toho je Černá Hora svou polohou¹⁷³ téměř zcela závislá na rakouské poštovní správě.¹⁷⁴

Kromě kompetence v oblasti cel byl Leitenberger v Poslanecké sněmovně chápán jako odborník na problematiku železnice (byl mj. členem Státní železniční rady, pomocného orgánu ministerstva železnic)¹⁷⁵. Proto byl také několikrát zvolen do výboru pro posouzení vládního návrhu týkajícího se výstavby drah. Šlo o stavbu železnice

¹⁷⁰ SP – Abgeordnetenhaus, VI. Session, s. 312, 584–585 (příloha LXXIX).

¹⁷¹ SP – Abgeordnetenhaus, VI. Session, s. 409, 642 (příloha LXXXIV).

¹⁷² SP – Abgeordnetenhaus, VII. Session, s. 860, 1383–1834 (příloha 157).

¹⁷³ Černá Hora – od roku 1852 knížectví, po Berlínském kongresu (1878), kdy byla uznána její nezávislost, sousedila s Bosnou a Hercegovinou (od r. 1878 pod oficiální rakousko-uherskou správou), Srbskem (jehož hraniční oblast s Černou Horou, Sandžak, okupovalo od r. 1878 rakousko-uherské vojsko) a s Osmanskou říší.

¹⁷⁴ SP – Abgeordnetenhaus, VII. Session, s. 861, 1385 (příloha 158).

¹⁷⁵ *Wiener Zeitung*. 26. 10. 1899, čís. 246 (příloha Wiener Abendpost), s. 6.

z Liberce přes Frýdlant k zemské hranici u Seidenbergu¹⁷⁶, vybudování spojovací dráhy z Chomutova do Prunéřova¹⁷⁷ nebo o vybudování železnice mezi městy Liebenau v Horních Rakousích a Pískem.¹⁷⁸ Posledním vládním návrhem, který Leitenberger jako člen výboru projednával, bylo vybudování dalmatské železnice ze Splitu do Kninu.¹⁷⁹

Poslední zasedání, jehož se Friedrich Leitenberger v Českém zemském sněmu zúčastnil, se konalo ve dnech 6. dubna až 14. května 1875. Jeho složení mandátu bylo oznámeno na první schůzi následujícího zasedání, dne 7. března 1876.¹⁸⁰ Důvod tohoto Leitenbergova rozhodnutí není znám.

6.3. Člen Panské sněmovny

Dlouhých více než patnáct let – od roku 1876¹⁸¹ do roku 1892 – Friedrich Leitenberger nezaujímal žádný post ani v zemském sněmu, ani v obou komorách Říšské rady. Za touto jeho neúčastí ve vysoké politice nestojí úmyslný odchod do ústraní z důvodu vyššího věku, vždyť mu bylo sotva čtyřicet let. Důvod byl prostší. Od poloviny sedmdesátých let ztrácel svou popularitu liberální politický proud, jehož zastáncem byl i Friedrich Leitenberger.¹⁸² Opozice liberálům vyčítala neintervencionistickou hospodářskou politiku, která vedla až ke krachu vídeňské burzy v roce 1873. V sedmdesátých letech se dostaly k moci konzervativní strany, které byly navíc podpořeny rozšířenou voličskou základnou díky Taafově volební reformě z roku 1882. Toto rozložení politických sil vydrželo až do začátku 90. let 19. století, kdy se do vlády opět začínaly dostávat liberální strany.

Do politiky se Friedrich Leitenberger vrátil v roce 1892. Dne 31. října toho roku jej císař František Josef I. jmenoval doživotním členem Panské sněmovny Říšské rady, přičemž do funkce byl uveden 14. listopadu na 27. schůzi jejího 13. zasedání. V Říšské radě patřil Leitenberger k menšinové¹⁸³ Ústavní straně.¹⁸⁴

¹⁷⁶ O povolení pro vybudování této trati žádala Jihoseveroněmecká spojovací dráha. Ze Seidenbergu (dnes Zawidów) dráha dále vedla do Zhořelce. SP – Abgeordnetenhaus, VI. Session, s. 733 (příloha CIV).

¹⁷⁷ Projednávalo 25. dubna 1871. SP – Abgeordnetenhaus, VI. Session, s. 597.

¹⁷⁸ Projednávalo 15. června 1872. SP – Abgeordnetenhaus, VII. Session, s. 970.

¹⁷⁹ Projednávalo 28. ledna 1873. SP – Abgeordnetenhaus, VII. Session, s. 1122.

¹⁸⁰ SP – Sněm království českého 1872–1877, 5. zasedání, 1. schůze, úterý 7. března 1876.

¹⁸¹ Za současného stavu bádání nelze s jistotou určit, zda svůj mandát v Českém zemském sněmu složil Leitenberger už v roce 1875 či až v roce 1876.

¹⁸² Po návratu do politiky na státní úrovni v roce 1892 byl členem Ústavní strany.

¹⁸³ Poprvé je seznam členů Panské sněmovny dle příslušnosti k politickému proudu uveden v roce 1897 jako příloha I. k stenotypistickému záznamu ze 13. zasedání. Ke *Skupině pravice (Gruppe der Rechten)*

O Leitenbergerově aktivitě v Panské sněmovně nám toho prameny příliš neříkají. Ke známým faktům patří to, že téměř po celou dobu svého působení v horní komoře říšské rady byl členem komise pro státní rozpočet, v kteréžto problematice se osvědčil už jako poslanec v sedmdesátých letech. Byl zvolen i do několika dalších napůl finančních komisí. První z nich byla komise pro přípravu návrhu daňové reformy,¹⁸⁵ druhou komise pro přípravu návrhu zákona týkajícího se prodeje movitých věcí na splátky¹⁸⁶ a poslední z komisí, do které byl Leitenberger zvolen, byla vyrovnávací komise.¹⁸⁷

příslušelo 97 členů, ke *Straně středu (Mittelpartei)* 46 členů, k *Ústavní straně (Verfassungspartei)* 59 členů, bez politické příslušnosti bylo 25 členů. SP – Herrenhaus, Session 13, index s. 23-29.

¹⁸⁴ Ústavní strana (neboli Strana ústavověrného velkostatku) – *Verfassungspartei* (neboli *Partei des verfassungstreue Grossgrundbesitzes*), strana centralistických proněmeckých liberálních politiků.

¹⁸⁵ SP – Herrenhaus, Session 11, s. 60.

¹⁸⁶ SP – Herrenhaus, Session 11, s. 42.

¹⁸⁷ *Ausgleichcommission*. SP – Herrenhaus, Session 15, s. 48.

7. SOUKROMÝ ŽIVOT

7.1. Život mladého muže

Od roku 1854, resp. roku 1858, kdy po svém strýci zcela převzal tíhu starostí spojenou s vedením obrovského textilního podniku, pobýval Friedrich Leitenberger převážně v Kosmonosích a v Josefově Dole, kde sídlila podniková správa. Přirozeně se stále nevěnoval jen povinnostem majitele továrny. Nelze pochybovat o tom, že čas od času zajel do Vídně potěšit své rodiče nebo k příbuzným do Prahy. V zimním období se nepochybně účastnil významných plesů, na kterých jako svobodný a finančně velmi dobře zajištěný mladý muž jistě přitahoval pozornost společensky vysoce postavených rodin. Je pravděpodobné, že na některé ze společenských událostí, spíše však soukromého, rodinného charakteru, měl možnost poznat rodinu pražského právníka, zemského advokáta, velkostatkáře a později liberálního politika Karla von Schlossera. Jeho dceru Helenu později pojal za manželku.¹⁸⁸

7.2. Rodina Schlosserových

Karl von Schlosser byl synem Franze Petra Schlossera, doktora práv a zemského advokáta, který byl císařským rozhodnutím ze 17. září 1836¹⁸⁹ obdařen predikátem a čestným titulem šlechtic (Edler von).¹⁹⁰ Sám Karl von Schlosser, rovněž doktor práv a zemský advokát, byl povýšen do stavu rakouských svobodných pánů nejvyšším rozhodnutím z 24. října 1868.¹⁹¹ Pro lepší pochopení prestiže této rodiny je třeba si uvědomit, že v období let 1849–1868 byl na výkon advokátní praxe aplikován numerus clausus. Počet zemských advokátů tím byl výrazně omezen,¹⁹² na druhou stranu ale toto nařízení zajišťovalo praktikujícím advokátům právě v důsledku malého počtu povolených praxí velmi slušný příjem. Sociální kapitál rodin advokátů v této době byl značný a být součástí takové rodiny znamenalo zajistit si významné společenské postavení. Nelze se proto divit tomu, že do rodin advokátů se často přiženili i příslušníci šlechty, byť tzv. nové,

¹⁸⁸ Karl Edler von Schlosser, 24. 10. 1868 povýšen do rakouského stavu svobodných pánů. MERAVIGLIA-CRIVELLI. *Der böhmische Adel*, s. 91.

¹⁸⁹ Diplom vyhotoven 20. 10. 1836. MERAVIGLIA-CRIVELLI. *Der böhmische Adel*, s. 91.

¹⁹⁰ Pro udělení čestného titulu šlechtic (Edler) musel zaplatit příslušnou taxu. ŽUPANIČ. *Nová šlechta*, s. 188.

¹⁹¹ Diplom vyhotoven 25. 11. 1868. Karlův mladší bratr Peter, sekční šéf ministerstva vnitra a rytíř Řádu železné koruny II. třídy, byl povýšen na základě řádových statut do stavu svobodných pánů o rok dříve. Rodový znak měly obě linie stejný. MERAVIGLIA-CRIVELLI. *Der böhmische Adel*, s. 91.

¹⁹² V roce 1848 působilo v Čechách přibližně 80 advokátů, v roce 1868 jich v Čechách bylo už 216. BALÍK. *Dějiny advokacie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, s. 98.

jež získala titul v druhé polovině 19. století, a nebránila tomu ani bližší příbuzenská vazba. Tak tomu bylo např. i v rodině Karla Schlossera. Schlosser byl blízkým příbuzným Leitenbergerů – jeho manželka Eleonora Richterová (dcera Johanna Richtera, majitele cukrovaru na Zbraslavi, a Johanny Leitenbergerové) byla přímou sestřenicí Franze Leitenbergera, Friedrichova otce.

Manželé Karl a Eleonora Schlosserovi žili v Praze na Novém Městě a měli osm dětí – čtyři syny a čtyři dcery. Nejstarší syn Karl, který si vzal svoji sestřenicí Karoline Richterovou (dceru Antona Richtera, dědice zbraslavského cukrovaru), byl majitelem uhelných dolů v Temešváru, druhý syn Eugen si zvolil jako otec dráhu právnickou, další syn Zdenko pracoval jako úředník u Bodencreditanstalt ve Vídni a poslední syn Arthur byl soukromníkem ve Vídni.¹⁹³

Nejstarší dcera Karolina pojala za manžela Davida Riedla von Riedenstein, majitele realit v Praze na Smíchově. Jejich neter Anna Riedlová von Riedenstein se roku 1892 provdala za JUDr. Friedricha Leitenbergera, jejich synovce. Druhorozená dcera Eleonora měla za manžela Ernsta rytíře von Theumer, velkostatkáře, politika a ředitele České spořitelny.¹⁹⁴ Třetí dcera, Malvina, se provdala za Jaroslava rytíře Rilkeho von Rülken, který po dlouhá léta působil jako právník v Leitenbergerově textilní továrně. A konečně nejmladší dcera Helena vstoupila do manželství se svým bratrancem II. stupně Friedrichem Leitenbergerem, majitelem textilní továrny v Josefově Dole.¹⁹⁵

7.3. Stav manželský

Svatba Friedricha s Helenou proběhla 8. února 1861 v Praze v kostele Nejsvětější Trojice ve Spálené ulici, tedy ve farnosti, do které příslušela rodina nevěsty. Za svědky snoubencům šli Johann svobodný pán von Wiedersperg, továrník Anton Richter, továrník Clemens Bachofen von Echt a dvorský rada ministerstva zahraničí Anton rytíř von Hammer, který byl zastoupen Eduardem Leitenbergerem. Snoubenci obdrželi ordinariátní dispens od překážky příbuznosti, nevěsta navíc dostala otcovské svolení k sňatku.¹⁹⁶ Otázkou je, do jaké míry byl sňatek Friedricha a Heleny předjednaný jejich rodiči či zda to byl sňatek z lásky. Helena byla v době svatby sedmnáctileté děvče, Friedrichovi bylo třiadvacet let.

¹⁹³ AHMP, fond Magistrát hlavního města Prahy I., Soupis pražského obyvatelstva 1830–1910 (1920), krabice č. 265, Karl Schlosser.

¹⁹⁴ *Bohemia*. 14. 7. 1904, roč. 77, čís. 193, s. 1.

¹⁹⁵ AHMP, fond Magistrát hlavního města Prahy I., Soupis pražského obyvatelstva 1830–1910 (1920), krabice č. 265, Karl Schlosser.

¹⁹⁶ Sbírka matrik AHMP, farnost Nejsvětější Trojice ve Spálené ulici, kniha O4 (O 1852–1865), folio 121.

Novomanželé začali svůj společný život v Josefově Dole v čp. 5, v domě zvaném „olejna“.¹⁹⁷ Tam se jim rok a půl po svatbě, 25. listopadu 1862 čtvrt hodiny před půlnocí, narodil prvorozený syn. Při křtu dne 3. prosince obdržel jméno *Franz Xaver Friedrich Josef Karl*, za kmotry, resp. svědky křtu mu byli jeho čtyři prarodiče – Franz a Hermína Leitenbergerovi a Karl a Eleonora Schlosserovi.¹⁹⁸ Druhý syn přišel na svět o necelé dva roky později. *Friedrich Franz Karl Josef* se prvně nadechl 10. června 1864 půl hodiny po poledni v domě čp. 5 v Josefově Dole. I tentokrát byli za kmotry při křtu, který se konal osm dní po narození, vybráni prarodiče Schlosserovi.¹⁹⁹

7.4. Vila v Josefově Dole

Nedlouho po svatbě začal Friedrich Leitenberger uvažovat o novém bydlení pro sebe a svoji rodinu. Jako majitel textilního podniku přijímal často různé návštěvy a byt v domě čp. 5 v Josefově Dole nedosahoval kvalit reprezentativního domu. Rozhodl se proto dát si poblíž své josefodolské továrny vystavět dům se zahradou.

Vyhotovením stavebních plánů pověřil Ludwiga Zettla, architekta tvořícího ve stylu historismu, konkrétně novorenesance, autora návrhů staveb mnoha významných budov ve Vídni i v jiných městech monarchie.²⁰⁰ Zettlův návrh asymetrické vily v toskánském stylu se Leitenbergerovi líbil, mohlo se tedy začít stavět. Přesné datum zahájení stavby není známo, jisté ale je, že v prosinci roku 1864²⁰¹ byla stavba již dokončena a během dalších let se pořizovalo vnitřní vybavení domu.²⁰² Interiér vily je popisován následovně: „...v přízemí, určeném pro společný pobyt a menší návštěvy, nechyběla prostora knihovny, odkud se procházelo arkýřem do dámského a následně pánského pokoje. Směrem na sever k řece byla obrácena kuchyň a jídelna, na ni navazoval kuřácký pokoj s biliárem a tzv. ranní místnost s výhledem do parku. Obytné místnosti situované po obvodu vily získávaly dostatek denního světla, zatímco vnitřní, méně osvětlené jádro vily sloužilo provozním a komunikačním účelům. V prvním patře se hlavní reprezentativní místnosti otevíraly na

¹⁹⁷ *Historie obce Josefov Důl: 1763–2003*, s. 7.

¹⁹⁸ Sběrka matrik SOA Praha, farnost Kosmonosy, kniha 18 (NOZ 1801–1871), folio 77.

¹⁹⁹ Sběrka matrik SOA Praha, farnost Kosmonosy, kn. 18, matrika narozených, oddaných, zemřelých, folio 84.

²⁰⁰ Ludwig Zettl (1821–1891), česko-rakouský architekt, r. 1882 získal Řád železné koruny III. třídy a na jeho základě byl povýšen do rytířského stavu.

²⁰¹ *Illustrierte Zeitung*, 17. 12. 1864, čís. 1120, s. 424. Vyobrazení továrního komplexu včetně vily.

²⁰² Účet na 1223 zlatých, 20 krejcarů za čalounické práce Antona Taisera vystavený 5. 9. 1869 ve Vídni, proplatil Ludwig Zettl. ANTM, fond Cosmanos, inv. č. 100.

prostornou jižní terasu vynášenou vstupním portikem.“²⁰³ Celkové náklady na vybudování vily v Josefově Dole včetně jejího zařízení činily 60 000 zlatých.²⁰⁴

Postavením domu ale veškerá aktivita manželů neskončila. V následujících dvou desetiletích se pokračovalo se zvelebování vily a jejího okolí, čemuž se věnovala hlavně Helena Leitenbergerová. Uvnitř domu byly osazeny bohatě zdobené dřevěné stropy, byly přestavěny pokoje pro pana a paní Riedl von Riedenstein (rodiče Anniebel Leitenbergerové), celý dům byl nově zařízen moderním nábytkem a rozličnými dekorativními předměty s rostlinnými motivy.²⁰⁵ K domu byla přistavěna prosklená zimní zahrada a sedm menších skleníků²⁰⁶, před vstupem do vily pak byla zřízena honosná fontána²⁰⁷ od stavitele Edmunda Trossina.²⁰⁸ Přilehlá zahrada se pod dohledem významného zahradního architekta té doby Eduarda Petzolda²⁰⁹ proměnila v nádherný anglický park, jehož malebnost dotvrzovaly sochy čtyř ročních dob od pražského sochaře Tomáše Seidana.²¹⁰

7.5. Bad Ischl

Čas odpočinku trávil Friedrich Leitenberger se svou rodinou nejen v Josefově Dole a ve Vídni, ale častokrát také v hornorakouském lázeňském městě Bad Ischl. Toto město pravidelně navštěvovali a oblíbili si už Friedrichovi rodiče, Franz a Hermína, kteří si zde na konci 60. let 19. století dokonce nechali postavit rodinnou vilu,²¹¹ a to přímo v centru města, doslova za humny hlavního lázeňského domu. Leitenbergerova vila, dům čp. 302 na tehdejší třídě Císařovny Alžběty (Kaiserin-Elisabeth-Strasse),²¹² sloužil jako místo pro letní bydlení nejen rodině Leitenbergerových, ale také blízkým příbuzným a známým.

²⁰³ Cit. dle ŠVÁCHA. *Slavné vily středočeského kraje*, s. 69.

²⁰⁴ Stav jmění z let 1890–1898. ANTM, fond Cosmanos, inv. č. 122.

²⁰⁵ Návrhy na úpravy domu, vč. skic mobiliáře jsou uloženy v SOA Praha, fond Cosmanos a.s., Josefův Důl, inv. č. 382.

²⁰⁶ Velký skleník měl hodnotu 8000 zlatých, sedm menších dohromady 7000 zlatých (ANTM, fond Cosmanos, inv. č. 122).

²⁰⁷ Pořizovací cena byla 7000 zlatých. ANTM, fond Cosmanos, inv. č. 122.

²⁰⁸ Edmund Trossin, liberecký architekt, mj. autor plánů tzv. Klingerovy vily v Novém Městě pod Smrkem (realizováno 1888–1891).

²⁰⁹ Eduard Petzold (1815–1891), významný německý zahradní architekt 19. století. Dlouhá léta působil na dvoře prince Wilhelma von Oranien-Nassau v hornolužickém Mužakowě.

²¹⁰ ŠVÁCHA. *Slavné vily středočeského kraje*, s. 70.

²¹¹ Poprvé je tento dům (s chybným čp. 203) uveden jako bydliště lázeňských hostů v červnu 1870 (srov. Curlisten Bad Ischl, 14. 6. 1870).

²¹² Původně se ulice nazývala Neugasse, poté Kaiserin-Elisabeth-Strasse či jen Elisabethstrasse a od roku 1919 je pojmenována Wiesingerstrasse. Také číslo popisné, které nesla *Villa Leitenberger* se měnilo: původně byl dům označen čp. 302, od roku 1881 čp. 7 (srov. Curlisten Bad Ischl, 24. 6. 1880; Curlisten Bad Ischl, 26. 6. 1881).

Rodiče Friedricha Leitenbergera přijížděli do Bad Ischlu pravidelně už od roku 1856²¹³ a paní Hermína, která ve zdejší vile v červnu roku 1897 zemřela,²¹⁴ nikdy během svých pobytů nezapomněla podpořit místní chudé nebo školáky. Podobně dobročinný byl i její syn Friedrich, který podporoval místní spolky, zejména hasičský sbor. Finančně se podílel také na zřízení pomníku Leopolda Hasnera. Za svou dobročinnost projevenou městu byl roku 1898 prohlášen čestným občanem města.²¹⁵ Na připomínku zásluh celé rodiny Leitenbergerových byla v roce 1892 jejich jménem pojmenována ulice, jež původně nesla název Stará Salcburská (Alte Salzburgerstrasse).²¹⁶

²¹³ První zmínka o jejich návštěvě je z června 1856 (srov. Curlisten Bad Ischl, 17. 6. 1856).

²¹⁴ Oberösterreichisches Landesarchiv, farní úřad Bad Ischl, sign. 306, duplikát matriky zemřelých 1897, folio 6.

²¹⁵ http://www.bad-ischl.ooe.gv.at/B_Ue_R_G_E_R_S_E_R_V_I_C_E/Ehrungen_Auszeichnungen/EHRENBUERGER.

²¹⁶ http://www.bad-ischl.ooe.gv.at/B_Ue_R_G_E_R_S_E_R_V_I_C_E/Wissenswertes_ueber_Bad_Ischl/Strassennamen.

8. ŽIVOT VE VÍDNI

8.1. Vídeňské rezidence

Nejpozději od poloviny 19. století se jedním z nejpodstatnějších měřítek společenského niveau osob i významu firem stalo vlastnit dům v hlavním městě monarchie. Se stoupajícím významem josefodolské textilní továrny a vzrůstající prestiží jejího majitele se tato nevyhnutelnost začala týkat také Leitenbergerovy firmy a osoby. V roce 1864 se proto vedení firmy rozhodlo vystavět podnikový a částečně obytný dům ve Vídni. Friedrich Leitenberger s tímto úmyslem oslovil architekta Ludwiga Zettla, který se osvědčil již při stavbě vily v Josefově Dole.²¹⁷ Oproti předchozí spolupráci se ale nyní jednalo o postavení domu v městské zástavbě, na stavební parcele na rohu nábřeží Františka Josefa (Franz-Josefs-Kai) a Werdertorgasse. Ve stavební dokumentaci byla budova vykreslena jako pětipodlažní novoklasicistní objekt s arkýřem a názvem firmy – Cosmanos – na nároží, a tak byla i realizována. Stavební náklady dosáhly částky 300 000 zlatých, vybavení interiéru přišlo na dalších 67 700 zlatých.²¹⁸ Přízemní prostory novostavby, která byla označena číslem popisným 37, sloužily jako podniková prodejna závodu Cosmanos, byty ve vyšších podlažích využívala rodina Leitenbergerových při svém pobytu ve Vídni.²¹⁹ Takový stav ale netrval dlouho.

Zřejmě v souvislosti se svým povýšením do rytířského stavu začal Friedrich Leitenberger přemýšlet o jiném vídeňském bydlení než bylo jeho stávající – v patře nad prodejnu zboží, byt z jeho vlastní firmy. Snad k tomu měla co říci i Helena Leitenbergerová, která ve Vídni plánovala vést umělecký salon a která by pro něj užila reprezentačnější prostory. Ve výsledku se nemělo se jednat o nic menšího než o rodinný palác na Okružní třídě (Ringstrasse). Leitenbergerovy myšlenky přenesl na rýsovací papír i tentokrát jeho „dvorní“ architekt Ludwig Zettl. K dispozici byla Zettlovi rozsáhlá parcela, která byla původně určena pro stavbu nové vídeňské radnice,²²⁰ prostor v rozsahu celé poloviny budoucího bloku budov, s kratšími stranami směrem k Parkringu a Hegelgasse a s delší stranou do Himmelpfortgasse.²²¹ Stavba byla zahájena v roce 1871 a dokončena byla již následujícího roku. Částka, kterou Leitenberger za stavbu vydal, byla více než

²¹⁷ Osloven byl také ve Vídni působící architekt Carl Tietz (1831–1874), který pro Leitenbergera vytvořil v letech 1863–1864 tři návrhy domu na Franz-Josefs-Kai. ANTM, fond Cosmanos, inv. č. 79.

²¹⁸ ANTM, fond Cosmanos, inv. č. 122.

²¹⁹ Dům čp. 37 (později označen čp. 51) byl během II. světové války zasažen při spojeneckých náletech. Následně byl zbořen a na jeho místě vznikla současná budova.

²²⁰ CZEIKE. *Historisches Lexikon Wien*, s. 19.

²²¹ Stavba byla označena čísly popisnými Parkring 16, Himmelpfortgasse 31–33 a Hegelgasse 3.

1 milion zlatých.²²² Po dokončení nesloužil *palác Leitenbergerů* jen výhradně potřebám rodiny; domovní křídlo při Hegelgasse mělo dlouhodobě v nájmu *C. k. gymnázium Františka Josefa*.²²³ *Piano nobile* – vznešené patro – rodinné rezidence pravidelně sloužilo jako prostor pro společenský salon manželů Leitenbergerových.

8.2. Salon Leitenbergerových

Salon Leitenbergerových patřil v poslední třetině 19. století mezi významné vídeňské salony, kde se udržovalo mecenášství a reprezentace ve velkém stylu a kde se scházela intelektuální elita i mladí nadějní umělci své doby.²²⁴

Mezi stálé návštěvníky salonu se řadili politici jako Anton von Schmerling,²²⁵ Karl kníže Auersperg,²²⁶ Ignaz²²⁷ a Ernst²²⁸ Plenerové, Johann von Chlumecky,²²⁹ Leopold Hasner²³⁰, výjimečně poctil salon svou návštěvou i korunní princ Rudolf.²³¹ K Leitenbergerovi přicházeli i jeho kolegové z podnikatelských kruhů, jakými byli např. podporovatel umění Nikolaus Dumba,²³² majitel rodinného pivovaru Anton Dreher,²³³ výrobce trezorů Franz von Wertheim²³⁴ či stavební podnikatel Heinrich Drasche.²³⁵

Umělecký charakter salonu Leitenbergerových zajišťovala účast předních osobností vídeňského Dvorního divadla (Burgtheater), jako byli např. herci Adolf von Sonnenthal,²³⁶

²²² V roce 1932 se uvádí, že výstavba paláce Leitenbergerů stála víc než dva miliony, bez uvedení měny, zřejmě tedy korun. *Neues Wiener Journal*. 27. 11. 1932, čís. 14016, s. 4.

²²³ K. k. Franz-Joseph-Gymnasium, od svého založení v roce 1872 do roku 1879 Státní gymnázium ve Vnitřním Městě (Staatsgymnasium in der Inneren Stadt), v paláci Leitenbergerů sídlilo v letech 1875–1912.

²²⁴ *Versteigerung des Nachlasses Baronin Helene Leitenberger*, sine folio; KLEE. *Friedrich Franz Josef Freiherr von Leitenberger*, s. 109; ROSSBACHER. *Salons und Salonièren der Ringstrassenzeit*, s. 67.

²²⁵ Anton von Schmerling (1805–1893), člen Ústavní strany, poslanec Říšské rady, od r. 1867 člen panské sněmovny.

²²⁶ Karel Vilém kníže von Auersperg (1814–1890), člen Německé liberální strany, poslanec Českého zemského sněmu, člen Panské sněmovny, v letech 1867–1868 předseda vlády Předlitavska.

²²⁷ Ignaz von Plener (1810–1908), člen Ústavní strany, poslanec Českého zemského sněmu a Říšské rady, člen Panské sněmovny, v letech 1867–1870 ministr obchodu Předlitavska.

²²⁸ Ernst von Plener (1841–1923), člen Ústavní strany, poslanec Českého zemského sněmu a Říšské rady, člen Panské sněmovny.

²²⁹ Johann von Chlumecky (1834–1924), poslanec Moravského zemského sněmu a Říšské rady.

²³⁰ Leopold Hasner von Artha (1818–1891), právník, pedagog, politik, člen Ústavní strany, v letech 1867–1870 ministr kultu a vyučování Předlitavska.

²³¹ Korunní princ Rudolf (1858–1889), syn Františka Josefa I., následník trůnu.

²³² Nikolaus Dumba (1830–1900), majitel přádelny bavlny, liberální politik, viceprezident Společnosti přátel hudby ve Vídni, provozovatel společenského salonu, podporovatel umělců Makarta, Klimta a dalších.

²³³ Anton Dreher (1849–1921), majitel pivovarů ve Schwechat u Vídně, v Měcholupích u Žatce, v Budapešti a v Terstu.

²³⁴ Franz von Wertheim (1814–1883), podnikatel, viceprezident Obchodní a živnostenské komory ve Vídni, kurátor Rakouského muzea umění a průmyslu.

²³⁵ Heinrich Drasche rytíř von Wartinberg (1811–1880), majitel stavební firmy Wienerberger.

²³⁶ Sonnenthal patřil k největším Leitenbergerovým oblíbencům. Když slavil Sonnenthal 25. výročí vstupu na jeviště Burgtheatru, nechal Friedrich Leitenberger vyrazit zlatou pamětní medaili, kterou Sonnenthalovi daroval (*Versteigerung des Nachlasses*, sine folio).

Ludwig Gabillon, Josef Lewinsky, Hugo Thimig nebo Ernst Hartmann, které Friedrich Leitenberger znal z divadelní lóže, a též i velmi nadějných malířů éry *Ringstrasse*, jejichž díla mohla vzniknout díky příkladnému mecenášství hostitelů.

Nejvýznamnějším z umělců, které Friedrich Leitenberger finančně podporoval, byl Hans Makart²³⁷. Tento malíř se narodil v Salzburku a své umělecké nadání zdědil po otci. Krátce studoval na vídeňské Akademii výtvarných umění, kde mu bylo naznačeno, že není dostatečně talentovaný, a tak přesídlil na výtvarnou akademii do Mnichova. V šedesátých letech podnikl cesty po západní Evropě. Ve Vídni zakotvil v roce 1869, když si zde zřídil svůj ateliér. Brzy si ho všiml Friedrich Leitenberger a pozval ho do společenského salonu, který s manželkou Helenou vedli. V roce 1874 zaplatil Makartovi cestu do Itálie (cestoval spolu s Viktorem Tilgnerem,²³⁸ dalším častým hostem v salonu Leitenbergerových). Zřejmě na Leitenbergerovu zakázku vzniklo několik dnes velmi ceněných děl. Jedním z nich je obraz *Umírající Kleopatra*²³⁹ z roku 1875, dalším pak rozměrnější dílo *Smrt Kleopatry*²⁴⁰ se stejným motivem z téhož roku. Oba obrazy se nacházely v rodinné sbírce Leitenbergerů. Makart ale nebyl jen malířem; např. pro příležitost 25. výročí císařské svatby v roce 1879, kdy měl na starost vypravení alegorického průvodu, vypracoval návrhy oděvů. V osmdesátých letech působil jako ředitel Domu umělců ve Vídni. Hans Makart zemřel mlád ve věku 44 let při cestách po Itálii.

Dalším malířem, kterému se dostalo přízně manželů Leitenbergerových, byl Gabriel Max²⁴¹. Pocházel z rodiny uměleckých sochařů z Prahy, kde také začal na akademii studovat malbu. Posléze se přestěhoval do Mnichova, kde se na další dobu uchytil. Zde vznikla jeho první díla, mj. obraz *Svatá Julie*²⁴², který měl později v držení ve svém vídeňském paláci Friedrich Leitenberger. Je pravděpodobné, že Maxův další obraz *Světlo!*²⁴³ z roku 1872 byl vytvořen přímo na Leitenbergerovu objednávku. Pochází z doby,

²³⁷ Hans Makart (1840–1884), jeden z nejvýznamnějších malířů éry Ringstrasse.

²³⁸ Viktor Oskar Tilgner (1844–1896), sochař, malíř, významný portrétista, mj. autor návrhu úpravy Radničního náměstí (Rathausplatz) ve Vídni.

²³⁹ *Umírající Kleopatra*, alternativně rovněž s názvem *Smrt Kleopatry*. Rozměry 120x80 cm. V roce 1933 byl oceněn na 6 000 rakouských šilinků (*Versteigerung des Nachlasses*, sine folio). V roce 2013 byl prodán na aukci za 757 300 eur, odhadní cena byla přitom 70–90 000 eur (<http://literarky.cz/kultura/art/14322-ve-videskem-dorotheu-padl-svtovy-rekord>).

²⁴⁰ *Smrt Kleopatry*, rozměry 190x260 cm. Modelem pro Kleopatru seděla herečka Charlotte Wolter. V roce 1933 byl oceněn na 10 000 rakouských šilinků (*Versteigerung des Nachlasses*, sine folio).

²⁴¹ Gabriel von Max (1840–1915), malíř, v roce 1900 povýšen bavorským regentem do šlechtického stavu.

²⁴² *Svatá Julie*, alternativně pod názvem *Ukřižovaná mučednice*. Namalováno v roce 1865, rozměry 180x135 cm. V roce 1933 byl oceněn na 7 000 rakouských šilinků (*Versteigerung des Nachlasses*, sine folio). V roce 1995 ho zakoupila Národní galerie v Praze za 1 milion korun (<http://www.artplus.cz/cs/aukcni-zpravodajstvi/1/gabriel-von-max-na-tefafu>).

²⁴³ Obraz *Světlo!* má rozměry 125x94 cm. V roce 1933 obraz oceněn na 6 000 rakouských šilinků (*Versteigerung des Nachlasses*, sine folio).

kdy Leitenberger nejvíce podporoval umění, a rovněž se nacházel v umělecké sbírce rodiny.

Mezi Leitenbergerem podporované malíře patřil i Emil Jakob Schindler²⁴⁴. Malířství vystudoval na vídeňské Akademii výtvarných umění. Byl dobrý přítelem Hanse Makarta a stejně jako on požíval mecenášovy přízně. V roce 1873 mohl Schindler díky Leitenbergerovi vycestovat do Dalmácie, kde se intenzivně věnoval krajinomalbě. Jako výraz vděčnosti daroval svému podporovateli pět obrazů krajiny ostrova Lokrum poblíž Dubrovníku.²⁴⁵

Při výčtu umělců, se kterými se Leitenbergerovi stýkali, nelze rozhodně opominout členy malířské dynastie von Blaas, Carla (1815–1894) a jeho syna Eugena (1843–1931), jejichž několik obrazů viselo v pokojích paláce Leitenbergerů na Parkringu. Nutno dodat, že přátelská vazba mezi rodinami se v roce 1920 proměnila ve vazbu příbuzenskou, když se Helena Leitenbergerová, nejstarší vnučka Friedricha a Heleny, provdala za malíře Carla Theodora von Blaas, vnuka Carla von Blaas.

Návštěvníci salonu Leitenbergerových ale nepřicházeli výhradně jen na *jour fixe* do paláce na Parkringu. Několikrát pro své hosty zorganizoval Friedrich Leitenberger i cesty po Evropě – do Konstantinopole, do severských zemí, uskutečnil podobně i oddychové cesty k moři.²⁴⁶

8.3. Podporovatel spolků

Leitenbergerův zájem o kulturu obecně se nezúžil pouze na podporu jednotlivých umělců. Ještě v době svého pobytu v Čechách byl členem *Krasoumné jednoty pro Čechy* (*Kunstverein für Böhmen*).²⁴⁷ Konkrétně v Kosmonosích v 60. letech byli činnými v tomto spolku pouze dva lidé – Friedrich Leitenberger a kreslíř vzorů v továrně Friedrich Rank. Roční členský příspěvek činil 5 zlatých 25 krejcarů.²⁴⁸ V Čechách byl ještě jeden spolek, ve kterém Friedrich Leitenberger rozhodně nemohl chybět. Šlo o *Německé Kasino* (*Deutsches Casino*) v Praze.²⁴⁹

Spolu se svými blízkými známými – Nikolausem Dumbou, Heinrichem Draschem, Franzem Liebigem – a dalšími muži patřil Friedrich Leitenberger k zakladatelům

²⁴⁴ Emil Jakob Schindler (1842–1892), malíř, krajinář.

²⁴⁵ KLEE. *Friedrich Franz Josef Freiherr von Leitenberger*, s. 109.

²⁴⁶ KLEE. *Friedrich Franz Josef Freiherr von Leitenberger*, s. 109.

²⁴⁷ https://cs.wikipedia.org/wiki/Krasoumn%C3%A1_jednota.

²⁴⁸ ANTM, fond Cosmanos, inv. č. 88.

²⁴⁹ Roční členský příspěvek činil 20 zlatých (Výtah z účtu JUDr. Jaroslava Rilkeho z roku 1886. ANTM, fond Cosmanos, inv. č. 117).

Rakouského muzea obchodu (Österreichische Handelsmuseum), k čemuž došlo v roce 1875. V osmdesátých letech stál spolu s průmyslníkem Dumbou v čele muzejního kuratoria.²⁵⁰ Leitenberger rovněž figuroval mezi kurátory *Rakouského muzea umění a průmyslu (Österreichisches Museum für Kunst und Industrie)*.²⁵¹

Dalším počinem, který Leitenberger výrazně finančně podpořil, bylo vztyčení památníku někdejšího vídeňského purkmistra Johanna von Liebenberga na paměť jeho zásluh v době druhého obléhání Vídně Turky. Mělo se tak stát u příležitosti dvoustého výročí této události, ale památník byl dokončen později. Slavnostně odhalen byl předsedou vlády Eduardem Taafem 12. září 1890. Slavnostní řeč, při které byl památník předán purkmistrovi a vídeňskému lidu, pronesl Friedrich Leitenberger.²⁵²

Ke kulturním institucím, v nichž se Leitenberger angažoval, patřilo *Sdružení vídeňských výtvarných umělců (Genossenschaft der bildenden Künstler Wiens)*, které mělo svůj počátek v roce 1861. Opominout nelze ani *Hudební spolek (Musikverein)*, který existoval již dlouhá léta, ale jenž opravdu důstojný prostor pro svou produkci získal až v roce 1870. Na stavbu nové budovy Hudebního spolku přispěl právě i Friedrich Leitenberger.²⁵³

Kromě výše uvedeného byl Friedrich Leitenberger, snad na podnět své paní, též členem několik pražských ženských spolků.²⁵⁴ Konkrétně se jednalo o *Spolek paní sv. Notburgy*,²⁵⁵ *Spolek paní sv. Anny*,²⁵⁶ *První ženský průmyslový spolek*,²⁵⁷ a *Vlastenecký výpomocný spolek žen*.²⁵⁸ Sama Helena Leitenbergerová byla v Praze činná v *Německém ženském výrobním spolku*.²⁵⁹

Stranou Leitenbergerovy podpory nezůstal nakonec ani *Vídeňský dobrovolnický záchranný sbor (Wiener Freiwilligen Rettungsgesellschaft)*, jehož byl Friedrich Leitenberger dlouhá léta vicepresidentem.

²⁵⁰ KLEE. *Friedrich Franz Josef Freiherr von Leitenberger*, s. 108.

²⁵¹ *Neue Freie Presse*. 26. 10. 1899, čís. 12636, s. 7.

²⁵² <http://www.tuerkengedaechtnis.oeaw.ac.at/ort/das-liebenberg-denkmal-vor-der-molkerbastei/>.

²⁵³ KLEE. *Friedrich Franz Josef Freiherr von Leitenberger*, s. 109.

²⁵⁴ Výtah z účtu JUDr. Jaroslava Rilkeho z roku 1886. ANTM, fond Cosmanos, inv. č. 117.

²⁵⁵ Založen roku 1813 jako ústav pro vzdělání osiřelých dívek.

²⁵⁶ Založen jako vzdělávací ústav pro měšťanské dcery, od roku 1871 fungoval jako ústav pro choromyslné.

²⁵⁷ Založen roku 1873.

²⁵⁸ Založen roku 1867 jako pomocný spolek Červeného kříže. Jeho náplní byla péče o raněné a nemocné.

²⁵⁹ Pravděpodobně sloužil jako jeho česká odnož jako ústav pro obchodní a průmyslové vzdělání dívek.

8.4. Zakladatelská činnost

Jak jsme mohli poznat, Friedrich Leitenberger nebyl jen úspěšným průmyslníkem; byl i mužem s uměleckým cítěním a liberálním smýšlením. Tyto tři aspekty tvořily dobrý předpoklad pro to, aby mohl stát v počátcích mnoha institucí, a to jak průmyslových, tak i kulturních.

Prvním takovým zakladatelským počinem bylo založení *Vídeňského obchodního spolku* (*Wiener kaufmännische Verein*) v roce 1870. Kromě osoby Leitenbergera jsou se založením tohoto spolku spjati např. Ignaz Kuffner nebo Franz Wertheim.²⁶⁰

V roce 1875 se podařilo zrealizovat myšlenku o *Klubu průmyslníků* (*Industrielle Club*). Friedrich Leitenberger byl spolu s Wilhelmem Gutmannem²⁶¹ jedním ze spoluzakladatelů tohoto sdružení, jehož cílem bylo hájit zájmy velkopodnikatelů v Rakousko-Uhersku. Friedrich Leitenberger po jistý čas působil jako vicepresident tohoto klubu.²⁶²

Pro zastupování zájmů svého vlastního oboru podnikání inicioval Friedrich Leitenberger spolu s Hermannem Hallwichem²⁶³ v roce 1891 vznik *Spolku rakouských podnikatelů s bavlnou* (*Verband der Baumwollindustriellen Österreichs*). Leitenberger stal jeho prvním presidentem.²⁶⁴

Dalším Leitenbergerovým cílem bylo založení zastřešující organizace pro veškerý rakouský průmysl, jejímž prostřednictvím by se daly hájit zájmy průmyslu celé monarchie i na politické úrovni. *Ústřední svaz rakouských průmyslníků* (*Central Verband der Industriellen Österreichs*) se podařilo založit v roce 1892. Jeho prvním presidentem byl od roku 1896 až do své smrti spoluzakladatel Friedrich Leitenberger. Podobným úmyslem bylo i založení zastřešující organizace pro oblast obchodu. Tuto myšlenku se ale Leitenbergerovi nakonec uskutečnit nepodařilo.²⁶⁵

Friedrich Leitenberger nebyl jen liberálem ekonomickým, ale také náboženským. Velkým tématem, kterým se od 80. let zabýval, byl problém narůstajícího antisemitismu. Jeho spolupráce s podobně smýšlející osobami²⁶⁶ – manželi Arthurem²⁶⁷ a Berthou²⁶⁸ von

²⁶⁰ *Kaufmännische Zeitschrift*. 15. 12. 1878, č. 23, příloha 1.

²⁶¹ Wilhelm von Gutmann (1826–1895), podnikatel v oblasti hornictví a hutnictví, mj. zakladatel židovského učiliště nebo dětské nemocnice ve Vídni.

²⁶² HILLBRAND-GRILL. *Leitenberger Friedrich*, s. 113.

²⁶³ Hermann Hallwich (1838–1913), historik, politik, mj. spoluzakladatel Ústředního svazu rakouského průmyslu, jehož byl od roku 1904 prezidentem. Autor pamětního spisu ke stoletému výročí založení firmy Franz Leitenberger.

²⁶⁴ KLEE. *Friedrich Franz Josef Freiherr von Leitenberger*, s. 107.

²⁶⁵ HILLBRAND-GRILL. *Leitenberger Friedrich*, s. 113.

²⁶⁶ WISTRICH. *Die Juden Wiens*, s. 155.

²⁶⁷ Arthur von Suttner (1850–1902), rakouský spisovatel.

Suttner, Marií von Ebner-Eschenbach,²⁶⁹ Hermannem Nothnagel²⁷⁰ nebo Rudolfem hrabětem Hoyos-Sprinzensteinem²⁷¹ – vedla až k založení *Spolku boje proti antisemitismu* (*Verein zur Abwehr des Antisemitismus*) roku 1891.²⁷² Spolkové schůze se konaly nepravidelně v domě čestného presidenta spolku, v paláci Leitenbergerů. O této činnosti byl informován i zakladatel sionistického hnutí Theodor Herzl, a to nejen díky periodiku *Freies Blatt*, který spolek vydával, ale také díky korespondenci, kterou s ním na začátku 90. let 19. století krátce Friedrich Leitenberger vedl.²⁷³

Leitenbergerova zřejmě poslední aktivita se týkala prosazení vzniku *Exportní akademie* (*Exportakademie*) – školy se zaměřením na vzdělání v oblasti obchodu.²⁷⁴ Jeho úsilí dosáhlo svého cíle roku 1898, kdy byla výnosem ministerstva kultu a vyučování akademie založena.²⁷⁵ Provozu školy byl vyčleněn prostor v paláci Festeticsů v ulici Berggasse ve vídeňském okrese Alsergrund, v téže budově, ve které od roku 1875 sídlilo Rakouské muzeum obchodu.

²⁶⁸ Bertha von Suttner (1843–1914), roz. Kinská z Vchynic a Tetova, spisovatelka, pacifistka, v roce 1905 obdržela jako první žena Nobelovu cenu za mír.

²⁶⁹ Marie von Ebner-Eschenbach (1830–1916), významná německy píšící spisovatelka.

²⁷⁰ Hermann Nothnagel (1841–1905), lékař působící ve Vídni.

²⁷¹ Rudolf hrabě Hoyos-Sprinzenstein (1821–1896), německý spisovatel.

²⁷² KLEE. *Friedrich Franz Josef Freiherr von Leitenberger*, s. 107.

²⁷³ Srov. PAWEL. *The Labyrinth of Exile*.

²⁷⁴ V roce 1919 se škola přejmenovala na Hochschule für Welthandel a v roce 1975 na Wirtschaftsuniversität Wien.

²⁷⁵ KLEE. *Friedrich Franz Josef Freiherr von Leitenberger*, s. 107.

9. NA SKLONKU ŽIVOTA

Z veřejného života se Friedrich Leitenberger definitivně stáhl v létě roku 1899, kdy se u něj poprvé začaly projevovat akutní bolesti žaludku. Zprvu se snažil řešit své zdravotní obtíže vodoléčbou, podobně jako jeho strýc Friedrich Leitenberger, i když dlouhodobé zlepšení zdravotního stavu se dalo jen stěží spoléhat. Přínos se spíše očekával od změny prostředí. Za doprovodu své manželky se Leitenberger přestěhoval z Vídně do vily v Josefově Dole. A protože práce a činnost byla jeho velkou životní potřebou, věnoval se vedení josefodolského podniku, pokud mu to zdraví dovolilo. Zároveň plánoval – pro čas podzimních sychravých dnů – delší ozdravný pobyt na jihu Evropy. Nové prostředí a neustálá zaměstnanost naplnily Leitenbergera novým elánem a vrátil se mu i jeho obvyklý humor. Díky tomu, že byl silné tělesné konstituce, dokázal čelit zhoubné nemoci ještě několik měsíců a až od prvních říjnových týdnů byl na jeho zjevu postup nemoci znatelný. Bylo zřejmé velké vysílení těla, nohy mu vypovídaly službu, takže Leitenberger už jen seděl v křesle neschopný se o sebe postarat či se jen pohybovat. Přesto si až do posledních dnů zachoval naprosto jasnou mysl. Stále projevoval zájem o vše kolem sebe – denně četl noviny a často své okolí překvapil bystrým komentářem. Poslední dny už ale nedokázal udržet svou pozornost, až upadl do celkové apatie a zůstával jen na lůžku a spal. V posledních chvílích života stáli při Friedrichu Leitenbergerovi jeho žena Helena a syn Friedrich.²⁷⁶

Friedrich Franz Josef svobodný pán von Leitenberger, rakouský velkoprůmyslník a velkostatkář, rytíř Řádu železné koruny a Řádu Františka Josefa, člen Panské sněmovny, zemřel svátostmi zaopatřen půl hodiny po půlnoci dne 26. října 1899 ve své vile v Josefově Dole.²⁷⁷

Pohřeb, jehož výpravu zajišťovala vídeňská *Entreprise de pompes funèbres*,²⁷⁸ se konal 28. října v půl dvanácté hodiny polední. Podle posledního přání zesnulého měl být obřad „jednoduchý, důstojný a rychlý“²⁷⁹ – bez honosného květinového a pohřebního vozu, bez okázalého hudebního doprovodu velkého uměleckého korpusu. Přání bylo pozůstalými respektováno, přesto byl pohřeb velkolepý.

Už během dopoledne se do Josefova Dolu sjížděli smuteční hosté zblízka i zdaleka – podnikatelé a šlechtici z Liberce, Prahy a Vídně – a shromažďovali se v „zámeckém“

²⁷⁶ *Die Arbeit*. 29. 10. 1899, čís. 430, s. 3226.

²⁷⁷ Farní úřad Kosmonosy, matrika narozených, oddaných a zemřelých 1872–1949, folio 16. Kniha je uložena na Magistrátu města Mladá Boleslav.

²⁷⁸ *Die Arbeit*. 29. 10. 1899, čís. 430, s. 3226.

²⁷⁹ Cit. dle *Die Arbeit*. 2. 11. 1899, čís. 431, s. 3235.

parku. Přítomni byli samozřejmě také zaměstnanci Leitenbergerových podniků a lid z širého okolí.

Rakev se zemřelým byla zprvu vystavena na nízkém katafalku v jídelně v přízemí josefodolské vily. Stěny místnosti byly zakryty černým sukem, u hlavy a v nohách rakve byly umístěny krucifixy, podél rakve stály ve třech řadách svíce s vyobrazením rodového znaku, při zdech místnosti byly vyloženy pohřební květinové dary – jediná decentní výzdoba místnosti.

Půl hodiny před polednem se u zemřelého shromáždili duchovní a nejbližší rodinní příslušníci. Kosmonoský děkan P. Josef Šimon pokropil tělo zemřelého a pronesl krátkou modlitbu. Šest dílenských mistrů přesunulo rakev na máry, které následně uchopili a vynesli před budovu. Venku už byl přichystán smuteční průvod. V jeho čele šla školní mládež, po ní následoval malý sbor z Kosmonos, jímž zpívané smuteční žalmy a zvonění umíráčku bylo jediné, co narušovalo všudypřítomné ticho. Dále v průvodu kráčelo duchovenstvo dorazivší z Kosmonos, Mladé Boleslavi, Lysé nad Labem a Kostomlat, a za ním byly nesený máry s rakví, na kterou byly položeny věnce darované rodinou. Zbylé darované věnce – bylo jich téměř 200 – nesli zaměstnanci Leitenbergerových podniků. Pohřební procesí zakončoval dlouhý zástup smutečních hostů.

Celou cestu, kudy smuteční průvod procházel, od vily u ohbí řeky až k pohřební kapli²⁸⁰ na svahu nad Josefovým Dolem, lemoval nepřerušovaný špalír tvořený zaměstnanci, veterány, hasiči a dalšími, kteří chtěli vzdát poslední hold významnému muži obce, kraje i země, Friedrichu Leitenbergerovi.

Poté co byla rakev se zemřelým uložena do hrobky, ve které již spočívaly ostatky jeho zesnulých příbuzných, rodičů Franze (†1881) a Herminy (†1897) a jeho staršího syna Franze (†1878),²⁸¹ děkan Josef Šimon naposledy pokropil rakev svčcenou vodou. Smuteční obřad byl zakončen zpěvem mariánské modlitby *Salve Regina* a společnou modlitbou Páně. Po obřadu následovala krátká pohřební řeč připomínající osobnost zesnulého Friedricha Leitenbergera, kterou k přítomným pronesl dvorský rada Hermann Hallwich.²⁸²

Zádušní mše svaté byly slouženy v pondělí 30. října v 10 hodin dopoledne, a to hned na více místech: samozřejmě v obcích, kde sídlily Leitenbergerovy podniky, tj. ve farním

²⁸⁰ Rodinná hrobka, kaple sv. Kříže, byla vystavěna v roce 1880 podle plánů architekta Ludwiga von Zettla. Šlo pravděpodobně o poslední spolupráci Friedricha Leitenbergera s tímto mužem (*Historie obce Josefův Důl: 1763–2003*, s. 8). Náklady na vybudování činily 25 000 zlatých (ANTM, fond Cosmanos, inv. č. 122). Ostatky zemřelých byly v 80. letech 20. století převezeny potomky do Rakouska (*Historie obce Josefův Důl: 1763–2003*, s. 9) do krypty pod kaplí v zámku Tannenmühle (dle sdělení Diviše Czernina).

²⁸¹ V počtu rakví uložených v hrobce je určitý rozpor. *Die Arbeit*. 29. 10. 1899, čís. 430, s. 3226 uvádí, že v hrobce byly kromě rakví rodičů a syna, také rakve děda Franze (†1825) a strýce Friedricha (†1854). *Die Arbeit*. 2. 11. 1899, čís. 431, s. 3235 uvádí jako zde pohřbené jen rodiče a Leitenbergerova staršího syna.

²⁸² Celý popis pohřbu srov. *Die Arbeit*. 2. 11. 1899, čís. 431, s. 3235.

kostele v Kosmonosích, v arciděkanském kostele v Hrádku nad Nisou, dále v patronátních kostelech v Lysé nad Labem a v Kostomlatech nad Labem a konečně i v metropolitní kapitule sv. Štěpána v hlavním městě monarchie.²⁸³

Vedením dědického řízení po zesnulém Friedrichu Leitenbergerovi byl pověřen vládní rada JUDr. Lederer. Poslední vůle obsahovala řadu mimořádných odkazů: chudým Leitenbergerova „otcovského města“ Vídně připadlo 80 000 zlatých, a to s nejpřísnější podmínkou, že při rozdělování se nesmí přihlížet na konfesijní rozdíly obdarovaných, pro vídeňský Dobrovolný záchranný sbor bylo určeno 20 000 zlatých, chudým v obcích Kosmonosy, Hrádek nad Nisou a Lysá nad Labem věnoval 13 000 zlatých a dalších 60 000 měly dostat nemocenské a penzijní pokladny jeho podniků. Poslední odkaz patřil veškerým jeho zaměstnancům, kteří dostali finanční dar ve výši měsíčního platu.²⁸⁴

Dědicem veškerého majetku – továrních komplexů v Josefově Dole, v Loučné u Hrádku nad Nisou, poboček ve Vídni a v Budapešti, josofodolské vily, vídeňského domu na nábreží Františka Josefa a paláce Leitenbergerů na Parkringu – vyčísleného na 28 milionů korun²⁸⁵ se stal jediný pozůstalý syn JUDr. Friedrich Leitenberger.²⁸⁶

²⁸³ Parte Friedricha Leitenbergera. *Neues Wiener Journal*. 28. 10. 1899, roč. 7, čís. 2161.

²⁸⁴ *Neues Wiener Journal*. 28. 10. 1899, roč. 7, čís. 2161, s. 4.

²⁸⁵ *Neues Wiener Journal*. 27. 10. 1899, roč. 7, čís. 2160, s. 4 uvádí hodnotu majetku okolo 20 milionů korun.

²⁸⁶ SANDGRUBER. *Traumzeit für Millionäre*, s. 54.

10. OSUDY POTOMKŮ

10.1. Franz Leitenberger

O životě staršího syna, Franze Leitenbergera, je známo jen velmi málo. Zemřel 7. května 1878 ve věku patnácti let při pobytu v Bolzanu v Jižním Tyrolsku. Pohřben byl na místním předměstí Gries. Jeho otec, továrník Friedrich Leitenberger, věnoval při této smutné příležitosti tamějším obecním představitelům 1000 zlatých pro chudé.²⁸⁷

10.2. Friedrich nejml. Leitenberger

Mladší syn zemřelého podnikatele, v rodě Leitenbergerů již třetí nositel jména Friedrich, absolvoval gymnázium a poté vystudoval právo na vídeňské univerzitě, kde získal titul doktora obojího práva. V roce 1890 pro něj otec zakoupil od Úvěrní banky za 1 750 000 zlatých panství Lysá²⁸⁸.

Panství Lysá patřilo od 18. století do roku 1851 do majetku rodu Sporcků, resp. Swéerts-Sporcků. Dalších třicet let jej vlastnila Stephanie hraběnka Rohanová. Pro svůj velmi nákladný životní styl ale musela panství nakonec prodat. V dražbě je zakoupil William Andrews, který pocházel z rodiny průkopníka paroplavby na českých řekách Johna Andrewse. Andrews panství jen drancoval – vykácel vzrostlé stromy, prodával polnosti, zvěř v lesích vybíjel. Pro lyské panství to nebylo šťastné období, byť trvalo jen několik let. Po Andrewsově smrti připadla správa panství Úvěrní bance, která měla k přírodnímu bohatství panských lesů stejný přístup.²⁸⁹

Když se majitelem lyského velkostatku stal rod Leitenbergerů, bylo panství v zoufalém stavu a vyžadovalo nákladnou a rozsáhlou obnovu. Nový majitel, mladý Friedrich Leitenberger, začal ihned hospodařit. Nechal opravit zámek a vybavit ho moderním nábytkem a tehdy moderním ústředním topením, v areálu bývalého kláštera bosých augustiniánů nechal v roce 1891 zbořit kostel Panny Marie²⁹⁰ a v jeho místech zřídil konírny a nedaleko zámku vznikly jezdecké dráhy. Na jižním svahu pod zámek inicioval Leitenberger vybudování teras zpevňujících svah, na kterých později pěstoval vinnou révu. Dále nechal postavit cihelnu, elektrárnu, zřídil nový vodovod... Velkou pozornost věnoval zámeckému parku, založenému Františkem hrabětem Swéerts-Sporckem v polovině osmnáctého století. Pro jeho revitalizaci si pozval známého

²⁸⁷ *Die Presse*. 9. 5. 1878, roč. 31, čís. 126, s. 15; *Neuigkeit Welt Blatt*. 22. 5. 1878, čís. 118, s. 4.

²⁸⁸ Od roku 1892 nese obec název Lysá nad Labem.

²⁸⁹ CHMELOVÁ. *Příběhy, pověsti a historie města Lysá nad Labem a okolí.*, s. 112.

²⁹⁰ Věž kostela byla v roce 1891 poničena vichřicí. Srov. KOŘÍNKOVÁ. *Barokní Lysá*, s. 12.

zahradního architekta Carla von Petzolda, který již pro rodinu Leitenbergerů navrhoval park při vile v Josefově Dole. Pod Petzoldovým vedením byl francouzský park hraběte Sporcka situovaný na východ od zámku obnoven, v severní části zámecké zahrady, která byla upravena v anglickém stylu, byla vysázena přirozená květena z okolí. V rámci obnovy zámku došlo také k rekonstrukci zámecké kaple, při níž byla do okna v severozápadním rohu kaple vsazena vitráž s erbem rodu Leitenbergerů.²⁹¹

V roce 1892 se Friedrich nejml. Leitenberger oženil s Annou Ottilií Isabellou z rodu Riedl von Riedenstein, svou vzdálenou příbuznou (její teta Karoline Riedl von Riedenstein a ženichova matka Helena byly sestry). Svatba se uskutečnila 22. října v západočeských Dalovicích, na panství, které patřilo právě rodu Riedlů. Za svědky stanuli c. k. dvorský rada MUDr. Gallus von Hochberger, poslanec říšské rady Ernst Theumer, strýc nevěsty i ženicha David Riedl von Riedenstein a Eugen svobodný pán von Schlosser (jako zástupce Jaroslava rytíře Rilkeho).

Na zámku v Lysé nad Labem se manželům Friedrichovi a Anniebel, jak se jeho paní říkalo, narodily celkem tři dcery. Prvorozená Helena se narodila 25. března 1895, provdala se v roce 1920 za malíře Carla Theodora von Blaas. Druhá dcera Anna Isabella, zvaná rovněž jako její matka Anniebel, se narodila 28. května 1898 a za manžela pojala roku 1917 politika Egona Bergera von Waldenegg. Poslední dcera, Marie Eugenia, které se říkalo Mariette, narozená 20. května 1899 si vzala v roce 1923 velkostatkáře Johanna Brennera von Felsach.

Největší zálibou JUDr. Friedricha Leitenbergera nebyly koně, ale automobily. A právě to se mu stalo 16. června 1904 osudným. Při automobilových závodech konaných v německém Bad Homburg vor der Höhe nezvládl pro příliš rychlou jízdu esovitou zatačku mezi obcemi Usingen a Grävenwiesbach. Mercedes 60HP, ve kterém seděli ještě Friedrichova manželka a mechanik, se několikrát přetočil a skončil v silničním příkopu. Čtyřicetiletý Friedrich utrpěl vážná vnitřní zranění – při nehodě byl přitlačen na volant, čímž si poškodil ledviny a způsobil vnitřní krvácení. Byl převezen do klášterní nemocnice v Usingenu, kde i přes snahu lékařů následujícího dne, 17. června 1904, o půl deváté večer svým zraněním podlehl. Paní Anniebel zůstávala dlouho v bezvědomí, ale nakonec vyvázla bez vážnější úhony. Tragicky byl postižen i mechanik, který zemřel na následky těžkého poranění hlavy.²⁹²

Mrtvé tělo JUDr. Friedricha Leitenbergera bylo převezeno k pohřbu do Josefova Dolu. Poslední rozloučení s ním konané dne 23. června bylo smutně velkolepé. Rakev se

²⁹¹ CHMELOVÁ. *Příběhy, pověsti a historie města Lysá nad Labem a okolí.*, s. 113–115.

²⁹² *Neues Wiener Journal*. 18. 6. 1904, čís. 3824, s. 4; *Prager Tagblatt*. 17. 6. 1904, čís. 166, s. 5.

zemřelým, obložená 150 věnci od jednotlivců i spolků, byla nejprve vystavena v zahradě vily. Poté byla přes celý Josefův Důl přenesena špalírem továrních zaměstnanců až k rodinné hrobce, kde byla uložena. Mezi smutečními hosty byli kromě podnikatelů, zástupců městských samospráv a spolků také mnozí významní aristokraté, např. vévodkyně Hohenlohe z Poděbrad či Zdeněk kníže z Lobkowicz. Nejbližších příbuzných nebylo mnoho. Obřadu se nezúčastnila ani matka zemřelého vdova Helena Leitenbergerová, ani jeho manželka vdova Anniebel. Účast pozůstalých dětí, tří malých dcer, je vzhledem k jejich nízkému věku nepravděpodobná.²⁹³

Smrtí Friedricha nejml. Leitenbergera v roce 1904 vymřel rod Leitenbergerů po meči. Polovinu Leitenbergerova majetku, který byl nově odhadnut na 18 milionů korun, ale byl zatížen zhruba 6 miliony korun dluhů, zdědila vdova Anniebel Leitenbergerová, druhá polovina dědictví pak připadla třem neplnoletým dcerám zemřelého.²⁹⁴ Rok poté, co Friedrich nejml. Leitenberger zemřel, prodala jeho pozůstalá žena lyské panství za 4 miliony korun Rudolfovi Ferdinandu hraběti Kinskému z Vchynic a Tetova.²⁹⁵ Téhož roku byla firma Franz Leitenberger přeměněna na akciovou společnost Cosmanos s akciovým kapitálem 12 milionů korun.²⁹⁶

²⁹³ *Neue Freie Presse*. 23. 6. 1904, roč. 1904, čís. 14306, s. 8.

²⁹⁴ SANDGRUBER. *Traumzeit für Millionäre*, s. 54.

²⁹⁵ CHMELOVÁ. *Příběhy, pověsti a historie města Lysá nad Labem a okolí.*, s. 121.

²⁹⁶ SALZ. *Geschichte der Böhmisches Industrie in der Neuzeit*, s. 364.

11. ZÁVĚR

Závěrem je namístě zodpovědět otázku po významu osoby Friedricha Leitenbergera a dosahu jeho díla. Ukázalo se, že nemalou roli v budování Leitenbergerovského textilního podniku hráli už Friedrichovi předkové ve třech generacích. Ti však položili jen základ, na kterém Friedrich Leitenberger, díky svým mimořádným osobnostním předpokladům a jistě i kvalitnímu technickému vzdělání, dokázal vybudovat podnik o několika provozech a pobočkách. Leitenberger držel krok s dobou, nebál se zavádět do provozu inovace, čímž úspěšně čelil konkurenci nejen doma, ale i v zahraničí.

Přínos Leitenbergerovy aktivity nespočíval pouze v tom, že v Evropě rozšířil dobrou pověst rakouského textilního průmyslu. Jeho velké zásluhy se projevíly také v dalších směrech. Z ekonomického pohledu vytvořil velký počet pracovních míst; jen ve svých podnicích v Josefově Dole a v Hrádku nad Nisou dával práci více než dvěma tisícům lidí a další desítky byly zaměstnány ve filiálních podnicích ve Vídni a v Budapešti. Z pohledu sociálního se výrazně zasloužil o zlepšení podmínek svých zaměstnanců, ať už se jednalo o jejich bydlení (nechal vystavět moderní dělnickou kolonii), stravování (zprovoznil závodní jídelnu), zdraví (zavedl podnikovou lékařskou péči) nebo vzdělání pro jejich děti (zasadil se o fungování nejméně čtyř škol). Významným počinem bylo také zřízení Nemocenské, podpůrné a penzijní pokladny a založení nadace, pravděpodobně první takové v monarchii, díky které se mj. zvýšily vdovské a sirotčí penze.

Vedení rozsáhlého textilního podniku ale nebylo jedinou Leitenbergerovou činností na poli ekonomiky. Nezanedbatelná byla i jeho role při hájení hospodářských zájmů rakouských průmyslníků, ať již jednal jako člen Obchodní a živnostenské komory v Liberci, nebo později jako poslanec zemského sněmu nebo Říšské rady. Významný byl i jako zakladatel či člen mnoha organizací (Vídeňský obchodní spolek, Klub průmyslníků, Ústřední svaz rakouských průmyslníků apod.).

Činorodost Friedricha Leitenbergera ale tímto nekončila. Díky svému mimořádnému materiálnímu zázemí se mohl ve svém společenském salonu projevit i jako štědrý mecenáš v oblasti umění. Tato jeho podpora mj. umožnila začínajícím umělcům ukázat, jaká nadání v sobě mají, a ve výsledku dala Vídni a Evropě několik významných malířů a dalších umělců, mezi něž patřil např. Hans Makart nebo Viktor Tilgner.

Díky Leitenbergerově aktivitě vzniklo i několik kulturních, osvětových a vzdělávacích institucí, jako byly např. Rakouské muzeum obchodu, Spolek boje proti antisemitismu nebo Exportní akademie.

Leitenberger též přispěl k obohacení architektonického dědictví země, a to nikoliv pouze industriálního. Jeho rodinné sídlo v Josefově Dole patřilo svou koncepcí a estetickým provedením mezi výjimečné vily té doby v Čechách.

Při pohledu na veškeré projevy Leitenbergerovy osobnosti, o nichž tato práce pojednala, nelze jinak než uznat, že povýšení do šlechtického stavu bylo zasloužené. Stejným právem ale Friedrichu Leitenbergerovi náleží i místo v paměti celé společnosti.

12. SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ

Archivní prameny

Allgemeines Verwaltungsarchiv Wien (AVA)

Fond Adelsarchiv, Friedrich Josef Leitenberger, Adelsakt 1868–1876.

Archiv autora

Pamětní spis zaměstnanců pro Friedricha Leitenbergera u příležitosti 25 let vedení firmy (1883).

Archiv Národního technického muzea (ANTM)

Fond Cosmanos, spojené továrny textilní a tiskárny látek, Josefův Důl u Kosmonos – Leitenberger Franz (1793–1904).

Fond Sbírka vzpomínek a rukopisů k dějinám techniky a průmyslu.

inv. č. 44 SVÁROVSKÝ, Eduard. *Textilní průmysl v Mladé Boleslavi*.

inv. č. 260 REDLHAMMER, Walter. *Geschichte der Firma Gebrüder Redlhammer*.

inv. č. 260-10 Dopis Eduardu Redlhammerovi do Hrádku nad Nisou, 14. 3. 1872.

Poslanecká sněmovna parlamentu ČR, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna

Stenoprotokoly Sněmu království českého. Dostupné z <http://www.psp.cz/eknih/index.htm>.

Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB)

Curlisten Bad Ischl. Dostupné z http://anno.onb.ac.at/info/cur_info.htm.

Jahresbericht Schottengymnasium Wien.

Dostupné z http://anno.onb.ac.at/info/jsg_info.htm.

Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses des Reichsrates 1861–1918.

Dostupné z <http://alex.onb.ac.at/spa.htm>.

Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrates 1861–1918.

Dostupné z <http://alex.onb.ac.at/sph.htm>.

Státní oblastní archiv Praha (SOA Praha)

Fond Cosmanos, a.s. Josefův Důl.

Wiener Stadt- und Landesarchiv (WStLA)

Fond 3.3.13 Fotos aus dem Bereich Stadtplanung.

Tištěné prameny

Die k. k. priv. Zitz-, Kattun- und Schafwollwaaren-Fabrik von Friedrich Leitenberger, Firma: „Franz Leitenberger“ in Josefthal (Cosmanos). In: Album der Industrie des Reichenberger Handelskammer-Bezirks. Reichenberg: Jannasch, 1858. S. 10–12.

HUSSLEIN-ARCO, Agnes – KLEE, Alexander (edd.). *Klimt und die Ringstrasse. Klimt and the Ringstrasse.* Katalog k výstavě probíhající ve dnech 3. 7. – 11. 10. 2015 v Dolním Belvederu. Wien, 2015. 302 s. ISBN 978-3-902805-74-4.

International Exhibition 1862. Official Catalogue of the Industrial Department.

MERAVIGLIA-CRIVELLI, Rudolf Johann. *Der böhmische Adel.* Nürnberg: Bauer & Raspe, 1886. Dostupné z <http://www.historie.hranet.cz/heraldika/pdf/meraviglia1886.pdf>.

RIEGER, František Ladislav. *Slovník naučný. Díl 4.* Praha: I. L. Kober, 1886. 1470 s.

Situations-Plan der Weltausstellung 1873 in Wien. Wien, 1873.

Versteigerung des Nachlasses Baronin Helene Leitenberger im Palais Wien, I., Parkring 16. Wien: Dorotheum, 1933. 34 s. Dostupné z http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/dorotheum1933_03_10/0001.

Periodika

Bohemia

Die Arbeit

Die Presse

Illustrierte Zeitung

Kaufmännische Zeitschrift

Klagenfurter Zeitung

Neue Freie Presse

Neues Wiener Journal

Neuigkeit Welt Blatt

Prager Abendblatt

Prager Tagblatt

Wiener Weltausstellungs-Zeitung

Wiener Zeitung

Internetové prameny

- <http://www.obec-josefuvdul.cz/historie/ds-50/p1=52&archiv=2> [online], cit. 17. 11. 2016.
- <http://www.kosmonosy-kultura.eu/historie/pamatky-ve-meste/33-manufaktura.html> [online], cit. 4. 12. 2016.
- <http://www.kosmonosy-kultura.eu/historie/pamatky-ve-meste/40-piaristicky-klaster.html> [online], cit. 4. 12. 2016.
- https://www.wien.gv.at/wiki/index.php?title=Ignaz_Karl_von_Kuffner#cite_ref-3 [online], cit. 12. 12. 2016.
- <http://www.arthurchandler.com/paris-1867-exposition/> [online], cit. 6. 1. 2017.
- http://www.bad-ischl.ooe.gv.at/B_Ue_R_G_E_R_S_E_R_V_I_C_E/Wissenswertes_ueber_Bad_Ischl/Strassennamen [online], cit. 18. 4. 2017.
- http://www.bad-ischl.ooe.gv.at/B_Ue_R_G_E_R_S_E_R_V_I_C_E/Ehrungen_Auszeichnungen/EHRENBUERGER [online], cit. 18. 4. 2017.
- <http://www.wiener-weltausstellung.at/die-weltausstellung-in-zahlen.html> [online], cit. 6. 1. 2017.
- <http://literarky.cz/kultura/art/14322-ve-videskem-dorotheu-padl-svtovy-rekord> [online], cit. 13. 4. 2017.
- <http://www.artplus.cz/cs/aukcni-zpravodajstvi/1/gabriel-von-max-na-tefafu> [online], cit. 13. 4. 2017.
- <http://www.tuerkengedaechtnis.oeaw.ac.at/ort/das-liebenberg-denkmal-vor-der-molkerbastei/> [online], cit. 8. 5. 2017.
- http://www.historickekokary.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=193&Itemid=54&lang=cs [online], cit. 10. 5. 2017.
- <http://www.ebay.ie/itm/Steadfast-127-year-old-Victorian-Antique-Scarf-British-Vintage-Union-Jack-Flag-/380842538883> [online], cit. 4. 2. 2016.
- <https://www.google.cz/maps/@47.712285,13.6183993,3a,75y,156.15h,97.48t/data=!3m6!1e1!3m4!1sEkFmV5S5DnsAAAQvvd0tBQ!2e0!7i13312!8i6656> [online], cit. 15. 5. 2017.
- <https://www.novinky.cz/bydleni/tipy-a-trendy/289453-stavba-v-josefove-dole-pripomina-elegantni-toskanske-vily.html> [online], cit. 8. 5. 2017.

13. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- BALÍK, Stanislav a kol. *Dějiny advokacie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Česká advokátní komora ve spolupráci s Národní galerií, 2009. 271 s. ISBN 978-80-7035-427-8.
- CZEIKE, Felix. *Historisches Lexikon Wien in 6 Bänden. Band 4*. Wien: Kremayr & Scheriau/Orac, 2004. 708 s. ISBN 3-218-00748-8. Dostupné z <http://www.digital.wienbibliothek.at/download/pdf/1114820?name=Band%25204%2520L-R>.
- GRUBER, Josef. *Průmyslová politika*. Praha: Nákladem Spolku českých právníků „Všehrd“, 1922. 181 s.
- HALLWICH, Hermann. *Firma Franz Leitenberger: 1793 * 1893: Eine Denkschrift*. Prag: Verlag des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen, 1893. 151 s.
Dostupné z <https://archive.org/details/firmafranzleite00pragoog>.
- HILLBRAND-GRILL, Friederike. Leitenberger, Friedrich Franz Josef Freiherr von. In: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. Band 5*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1972. ISBN 3-7001-2146-6. S. 113.
Dostupné z <http://www.biographien.ac.at/oeb1?frames=yes>.
- Historie obce Josefův Důl: 1763-2003. Od hraběte Bolzy až po současnost*. Josefův Důl: Josefův Důl, 2003. 38 s. ISBN 80-260-4631-5.
- HÜBNER, Othmar. *Gedenkschrift zum fünfzigjährigen Bestande der Grottauer Knabenbürgerschule*. Grottau, 1937.
- CHMELOVÁ, Božena. *Příběhy, pověsti a historie města Lysá nad Labem a okolí. Psáno od nepaměti do konce r. 1997*. Lysá nad Labem: Alpy, 1999. 263 s. ISBN 80-85613-93-X.
- KLEE, Alexander. Friedrich Franz Josef Freiherr von Leitenberger. Das kosmopolitische Grossbürgertum. In: HUSSLEIN-ARCO, Agnes – KLEE, Alexander (edd.). *Klimt und die Ringstrasse. Klimt and the Ringstrasse*. Katalog k výstavě probíhající ve dnech 3. 7. – 11. 10. 2015 v Dolním Belvederu. Wien, 2015. ISBN 978-3-902805-74-4. S. 103–110.
- KOŘÍNKOVÁ, Marie. *Barokní Lysá*. Nymburk: Vega-L, 2007. ISBN 978-80-86757-76-6. 16 s.
- LORBER, Kurt. *Friedrich von Leitenberger. Eine Biographie*. Wien: Peter von Blaas, 1981. 301 s.
- OTRUBA, Gustav. Die Familie Leitenberger. In: SEIBT, Ferdinand (Hg.). *Lebensbilder zur Geschichte der böhmischer Länder*. Band 4. München: R. Oldenbourg Verlag, 1981. S. 91–180.

- PAWEL, Ernst. *The Labyrinth of Exile: A Life of Theodor Herzl*. New York: Farrar, Straus & Giroux, 1992. 572 s. ISBN 978-0374523510.
- ROSSBACHER, Karlheinz. Salons und Salonièren der Ringstrassenzeit. In: HUSSLEIN-ARCO, Agnes – KLEE, Alexander (edd.). *Klimt und die Ringstrasse. Klimt and the Ringstrasse*. Katalog k výstavě probíhající ve dnech 3. 7. – 11. 10. 2015 v Dolním Belvederu. Wien, 2015. ISBN 978-3-902805-74-4. S. 61–76.
- SALZ, Arthur. *Geschichte der Böhmisches Industrie in der Neuzeit*. München und Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1913.
- Dostupné z <https://archive.org/details/geschichtederb00salzuoft>.
- SANDGRUBER, Roman. *Traumzeit für Millionäre: Die 929 reichsten Wienerinnen und Wiener im Jahr 1910*. Wien: Styria Premium, 2013. 488 s. ISBN 978-3-222-13405-0.
- SLOKAR, Johann. *Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I.* Wien: F. Tempsky, 1914.
- SCHWARZ, Otto. *Hinter den Fassaden der Ringstrasse: Geschichte – Menschen – Geheimnisse*. Wien: Amalthea, 2007. 312 s. ISBN 978-3-85002-892-9.
- STERMITZ, Martin. Landesgeschichte, Mittelalterliche und Neuzeitliche Numismatik. In: JERGER, Thomas (ed.). *Rudolfinum – Jahrbuch des Landesmuseums für Kärnten 2014*. S. 237-268. Dostupné z http://www.zobodat.at/pdf/Rudolfinum_2014_0237-0268.pdf.
- ŠVÁCHA, Rostislav (ed.). *Slavné vily středočeského kraje*. Praha: Foibos, 2010. 315 s. ISBN 978-80-87073-22-3.
- VLČEK, Jiří. *Kartounky*. Ústí nad Labem: Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody, 1979. 40 s.
- WISTRICH, Robert. *Die Juden Wiens im Zeitalter Kaiser Franz Josephs*. Wien: Böhlau, 1999. 726 s. ISBN 9783205983422.
- ZENKNER, Karl. Die Redlhammer. Eine bedeutende sudetendeutsche Unternehmerfamilie. In: *Beiträge zur Geschichte der Isergebirgler und ihrer Industrie*. Schwäbisch Gmünd: Leutelt Gesellschaft e. V., 1984. S. 48–68.
- ZLÁMANÝ, Michal. *Železniční dědictví: identifikace, hodnocení a možnosti nového využití*. Praha, 2010. Disertační práce. České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, Ústav modelového projektování. Dostupné z https://www.fa.cvut.cz/attachments/BAhbBlSHOgZmSSIdNGY5OWFkMTI1MDE2NTMwZTBhMDFkN2Y4BjoGRVQ/facvut_dizertace2010_michal%20zlamany.pdf?sha=9d2a0071.
- ŽUPANIČ, Jan. František Zachariáš Römisch: podnikatel, velkostatkář, šlechtic. In: *Šlechtické rody a jejich sídla v Českém ráji: sborník referátů z vědecké konference*

konané ve dnech 24. - 25. dubna v Turnově. Semily: Státní oblastní archiv v Litoměřicích pro Pekařovu společnost Českého ráje v Turnově, 2009. S. 60–68.

ŽUPANIČ, Jan. Nobilitace spojené se světovou výstavou roku 1873. In: BRŇOVJÁK, Jiří – ZÁŘICKÝ, Aleš (eds.). *Šlechtic podnikatelem, podnikatel šlechticem*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2008. 328 s. ISBN 978-80-7368-520-1. S. 261–286.

ŽUPANIČ, Jan. *Nová šlechta rakouského císařství*. Praha: Agentura Pankrác, s.r.o., 2006. 456 s. ISBN 80-86781-08-9.

ŽUPANIČ, JAN. *Židovská šlechta podunajské monarchie. Mezi Davidovou hvězdou a křížem*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012. 811 s. ISBN:978-80-7422-180-4

14. SEZNAM PŘÍLOH

1. Ustavující text Jubilejního fondu podpůrného císaře Františka Josefa z 19. 5. 1898 (SOA Praha, fond Cosmanos a.s., Josefův Důl, inv. č. 5, folio 18–19).
2. Friedrich Leitenberger na vyjížďce v kočáru (http://www.historickekokary.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=193&Itemid=54&lang=cs).
3. Přední vazba rodinné kroniky Leitenbergerů s fotografií korunního prince Rudolfa a datem jeho návštěvy v Josefově Dole (STERMITZ. *Landesgeschichte, Mittelalterliche und Neuzeitliche Numismatik*, s. 238).
4. Znak firmy Franz Leitenberger (ANTM, fond Cosmanos, inv. č. 260-10 Obálka dopisu Eduardu Redlhammerovi do Hrádku nad Nisou, 14. 3. 1872).
5. Fotografie výstavních prostor firmy Cosmanos na světové výstavě ve Vídni, fotoateliér Anton König, Neustadtl bei Friedlant in Böhmen (Nové Město pod Smrkem), 1873 (SOA Praha, fond Cosmanos a.s., Josefův Důl, inv. č. 91, folio 3).
6. Šátek vyrobený firmou Cosmanos k 50. výročí korunovace britské královny Viktorie (1887), rozměry 72x75 cm (<http://www.ebay.ie/itm/Steadfast-127-year-old-Victorian-Antique-Scarf-British-Vintage-Union-Jack-Flag-/380842538883>).
7. Ukázky textilní produkce firmy Franz Leitenberger / Cosmanos (archiv autora).
8. První list pamětního spisu zaměstnanců pro Friedricha Leitenbergera (archiv autora).
9. Vyobrazení josefodolské textilní továrny v roce 1855 (ANTM, fond Cosmanos, inv. č. 127).
10. Vyobrazení josefodolské textilní továrny po roce 1904 (ANTM, fond Cosmanos, inv. č. 131).
11. Vyobrazení hrádecké textilní továrny po roce 1904 (ANTM, fond Cosmanos, inv. č. 131).
12. Pouzdro na Leitenbergerův nobilitační diplom (HUSSLEIN-ARCO – KLEE. *Klimt und die Ringstrasse*, s. 266, příloha 142).
13. Nobilitační diplom z roku 1873 povyšující Friedricha Leitenbergera do stavu svobodných pánů (HUSSLEIN-ARCO – KLEE. *Klimt und die Ringstrasse*, s. 266, příloha 142).
14. Erb svobodných pánů von Leitenberger – vitráž v zámecké kapli v Lysé nad Labem (archiv autora).
15. Erb svobodných pánů von Schlosser (MERA VIGLIA-CRIVELLI. *Der böhmische Adel*, sine folio, tabulka 53).

16. Monogram Friedricha Leitenbergera (ANTM, Sbírka vzpomínek a rukopisů, inv. č. 260-10 Dopis Eduardu Redlhammerovi do Hrádku nad Nisou, 14. 3. 1872).
17. Monogram Heleny Leitenbergerové (*Versteigerung des Nachlasses*, obálka tiskopisu).
18. Rodinná fotografie Leitenbergerů, v soukromém držení (HUSSLEIN-ARCO – KLEE. *Klimt und die Ringstrasse*, s. 254, příloha 131).
19. Friedrich Leitenberger v roce 1864, obraz Josepha Matthäuse Aignera, v soukromém držení (HUSSLEIN-ARCO – KLEE. *Klimt und die Ringstrasse*, s. 255, příloha 132).
20. Friedrich Leitenberger v roce 1872, Kličs Gallerie der österr. ungar. Gross-Industriellen und Finanz-Capacitäten (ANTM, fond Cosmanos, dodatek č. 5).
21. Friedrich Leitenberger v roce 1878 (archiv autora).
22. Friedrich Leitenberger v 90. letech 19. století (ANTM, fond Cosmanos, dodatek č. 4).
23. Východní křídlo zámku v Lysé nad Labem se zámeckou kaplí v SV rohu (archiv autora).
24. Záhloví dopisních papírů správy Leitenbergerova panství v Lysé nad Labem (SOA Praha, fond Cosmanos a.s., Josefův Důl, inv. č. 7, folio 12).
25. Vila Leitenbergerových v Bad Ischlu, Wiesingerstrasse (dříve Kaiserin-Elisabeth-Strasse) čp. 7 (<https://www.google.cz/maps/@47.712285,13.6183993,3a,75y,156.15h,97.48t/data=!3m6!1e1!3m4!1sEkFmV5S5DnsAAAQvvd0tBQ!2e0!7i13312!8i6656>).
26. Leitenbergerova vila v Josefově Dole, stav v roce 2014 (archiv autora).
27. Fontána před josefodolskou vilou (*Historie obce Josefův Důl: 1763–2003*, s. 8).
28. Interiér vily v Josefově Dole, jídelna (<https://www.novinky.cz/bydleni/tipy-a-trendy/289453-stavba-v-josefove-dole-pripomina-elegantni-toskanske-vily.html>).
29. Interiér vily v Josefově Dole, schodiště (<https://www.novinky.cz/bydleni/tipy-a-trendy/289453-stavba-v-josefove-dole-pripomina-elegantni-toskanske-vily.html>).
30. Dům čp. 51 (dříve 37) na nábřeží Františka Josefa ve Vídni okolo roku 1940 (WStLA, Fotos aus dem Bereich Stadtplanung, sign. 3.3.13.FB2.4500/1250).
31. Dům čp. 16 na Parkringu ve Vídni – Palác Leitenbergerů okolo roku 1940 (WStLA, Fotos aus dem Bereich Stadtplanung, sign. 3.3.13.FB2.4500/636).
32. Interiér paláce Leitenbergerů, taneční sál s průhledem do Makartova pokoje (*Versteigerung des Nachlasses*, sine folio).
33. Obraz Hanse Makarta Umírající Kleopatra, ve sbírkách LIECHTENSTEIN, The Princely Collections, Vaduz–Vienna (HUSSLEIN-ARCO – KLEE. *Klimt und die Ringstrasse*, s. 260, příloha 137).

34. Obraz Gabriela Maxe Světlo!, ve sbírkách Kunstforum Ostdeutsche Galerie Regensburg (HUSSLEIN-ARCO – KLEE. *Klimt und die Ringstrasse*, s. 261, příloha 138).
35. Parte Friedricha Leitenbergera (*Neues Wiener Journal*. 28. 10. 1899, roč. 7, čís. 2161).
36. Fotografie z pohřbu člena rodiny Leitenbergerů do rodinné hrobky v Josefově Dole, fotoateliér Jan Zeman, Schumburg bei Tannwald (Šumburk u Tanvaldu), sine dato. (SOA Praha, fond Cosmanos a.s., Josefův Důl, inv. č. 91, folio 38).
37. Rodokmen Leitenbergerů zachycující stěžejní osoby rodu (archiv autora).